

บทที่ ๒

บทบาทในการสอนกรรมฐานของสตรีในสมัยพุทธกาล

ในสมัยพุทธกาล พระพุทธองค์ได้ทรงประทานโอกาสให้สตรีเข้ามามีบทบาทในพระศาสนา ในฐานะอุบาสิกาและภิกษุณี ทั้งทรงยกย่องสตรีที่มีคุณสมบัติและมีคุณธรรมพิเศษกว่าบุคคลอื่นไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ คือ ผู้เป็นเลิศในด้านนั้นๆ ในบทนี้ ผู้วิจัยจะได้นำเสนอบทบาทในการสอนกรรมฐานของสตรีในสมัยพุทธกาล โดยจะนำเสนอเรื่องกรรมฐานเป็นเบื้องต้นก่อน จากนั้นจะได้นำเสนอความหมายและบทบาทของสตรีในสมัยพุทธกาล และบทบาทในการสอนกรรมฐานของสตรีในสมัยพุทธกาล ไปตามลำดับ

๒.๑ กรรมฐาน

กรรมฐาน เป็นสิ่งสำคัญในพระพุทธศาสนา ที่ทำให้พระพุทธศาสนาโดดเด่น และนับว่าเป็นพยานในพระปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธองค์อย่างดีที่สุด เพราะผู้ปฏิบัติตาม สามารถที่จะได้รับผลของการปฏิบัติ รู้ประจักษ์ด้วยตนเองโดยมิต้องสงสัยหรือเชื่อตามผู้ใด ต่อไปนี้จะได้แสดงความหมายของกรรมฐาน และอารมณ์ของกรรมฐาน เพื่อเป็นที่เข้าใจพอสังเขป

๒.๑.๑ ความหมายของกรรมฐานในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา

คำว่า “กรรมฐาน” มาจากคำว่า กัมม + ฐาน โดยคำว่า กัมม แปลว่า การกระทำหรือการงาน กับคำว่า ฐานะ แปลว่าที่ตั้ง เมื่อรวมกันเป็นคำว่า กัมมฐาน จึงหมายถึง ที่ตั้งแห่งการงานทางจิตใจ อารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งการงานของใจ อุบายทางใจ และวิธีฝึกอบรมจิต^๑ ซึ่งมีอยู่ ๒ ประเภท คือ ๑) สมถกรรมฐาน ๒) วิปัสสนากรรมฐาน^๒ และหมายถึง ที่ตั้งแห่งการงานทางจิตใจหรืออุบายวิธีฝึกอบรมจิตใจให้สงบเป็นสมาธิแน่วแน่มั่นคง รวมถึงการมีสติกำหนดรู้เท่าทันทุกอารมณ์ที่เกิดขึ้น ดังพุทธพจน์ที่ตรัสว่า

“ภิกษุควรเป็นผู้ตื่นอยู่อย่างมีสติ มีสัมปชัญญะ มีจิตตั้งมั่น เบิกบาน ผ่องใส และควรเป็นผู้เห็นแจ้งแก่กาลในกุศลกรรมทั้งหลาย ในการประกอบกิจ

^๑ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๘.

^๒ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๑.

เนื่อง ๆ ภิภุทั้งหลย เมื่อบิภุเป็นผู้ตื้นอยู่อย่างมีสติ มีสัมปชัญญะ มีจิตตั้งมั่น เบิกบาน ผ่องใสและเป็นผู้เห็นแจ้งแก่กาลในกุศลธรรมทั้งหลาย ในการประกอบกรรมฐานอยู่ พึงหวังผลได้ ๒ อย่างคือ อรหัตผลในปัจจุบันหรือเมื่อยังมีอุปาทานเหลืออยู่ก็จะเป็นพระอนาคามี เป็นต้น”^๓

“กรรมฐาน”^๔ ในพระไตรปิฎก หมายถึง การดำเนินงานในหน้าที่หรือการประกอบอาชีพของแต่ละฝ่ายโดยใช้ได้กับการงานฝ่ายคฤหัสถ์และฝ่ายบรรพชิต คือ ในฝ่ายคฤหัสถ์สามารถใช้เรียกการประกอบอาชีพในงานทั่วไปได้ เช่น การประกอบอาชีพกสิกรรมเรียกว่า กสิกรรมฐาน การประกอบอาชีพค้าขายเรียกว่า พาณิชยกรรมฐาน ถ้าใช้กับฝ่ายบรรพชิตจะมีความหมายกว้างครอบคลุมถึงกิจวัตรทุกประเภท ที่บรรพชิตควรประพฤติปฏิบัติตลอดถึงการบำเพ็ญกรรมฐาน แปลว่า ฐานะแห่งการงานหรือการปฏิบัติกิจในหน้าที่ ดังปรากฏข้อความในสุกสูตร ที่กล่าวถึงสุภมาณพพุลคามพระพุทเจ้าในเรื่องผลของฐานะแห่งการงานหรือการปฏิบัติกิจในหน้าที่ ระหว่างของคฤหัสถ์ที่มีการเตรียมมามากมีกิจที่ต้องทำมาก เป็นต้น กับของบรรพชิตที่มีการเตรียมน้อยมีกิจที่ต้องทำน้อย เป็นต้น อย่างไหนจะมีผลการบำเพ็ญเพียรทางจิตเพื่อละกิเลสมาน้อยกว่ากัน^๕

จะเห็นได้ว่า คำว่า กรรมฐาน ในพระไตรปิฎกชั้นต้นใช้ในความหมายที่กว้าง กล่าวคือหมายถึง ฐานะแห่งการงาน คือ การดำเนินงานในหน้าที่ หรือการประกอบอาชีพ ครอบคลุมถึงหน้าที่ของคฤหัสถ์และบรรพชิต ส่วนคัมภีร์ยุคอรธกถาได้อธิบายจำกัดความหมายของกรรมฐานให้แคบเข้าโดยมุ่งเน้นไปที่การฝึกฝนจิตเพื่อให้เกิดสมาธิและปัญญา จนเข้าถึงจุดมุ่งหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนาโดยแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ สมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน^๖

ดังนั้น ในพระไตรปิฎกจะไม่มีแยกเป็นพวก “สมถกรรมฐาน” หรือ “วิปัสสนากรรมฐาน” เพราะการปฏิบัติธรรมให้เข้าใจพระธรรมคำสั่งสอนนั้นจะต้องอาศัยอารมณ์สมถกรรมฐานเป็นบาทฐานให้เกิดอารมณ์วิปัสสนากรรมฐาน

สรุปว่ากรรมฐานเป็นวิธีปฏิบัติทางพระพุทธศาสนา หมายถึงการฝึกหัดจิตใจหรือการอบรมจิตใจให้สงบสัจ และสว่างจากความทุกข์นั่นเอง กรรมฐานเป็นศาสตร์และศิลป์แห่งการดำเนินชีวิตและเป็นหน้าที่อันสำคัญยิ่งทางพระพุทธศาสนา เป็นการบริหารจัดการและการพัฒนาจิต ซึ่งมีความหมายให้รู้จักการรักษาคัมภีร์ครองจิตด้วย และเมื่อทำการฝึกอบรมอย่างสม่ำเสมอจะทำให้ลดละความวุ่นวาย และความเครียดที่เกิดกับร่างกายและจิตใจ เกิดจิตใจเข้มแข็ง นำมาใช้ในการปฏิบัติงาน

^๓ ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๔๗/๓๔๗.

^๔ ม.ม. (บาลี) ๑๓/๔๖๔/๔๕๕-๔๕๖.

^๕ ม.ม. (บาลี) ๑๓/๔๖๔/๔๕๕-๔๕๖.

^๖ ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๓๔/๒๑๖, สงคห. (บาลี) ๑/๑-๒/๕๖.

ทุกอาชีพและก่อให้เกิดสุขภาพจิตที่ดี มีความมั่นใจและมีความสุขใจ นำไปสู่การประกอบกรรมดีและเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวมและตนเอง

๒.๑.๒ อารมณ์ของกรรมฐาน

คำว่า “อารมณ์” หมายถึง เครื่องยึดเหนี่ยวของจิต สิ่งที่ยึดเหนี่ยว สิ่งที่ถูกรู้หรือถูกรับรู้ ได้แก่ อายตนะภายนอก ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์^๗ โดยมีอายตนะภายใน ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นตัวรับอารมณ์จากอายตนะภายนอก ซึ่งจะนำไปสู่อารมณ์ต่างๆ ภายในจิตที่ทำหน้าที่เก็บสะสมอารมณ์เหล่านี้ไว้ ดังนั้นการปฏิบัติกรรมฐานจะต้องนำอารมณ์ที่เกิดขึ้นมาพิจารณาต่อไปดังนี้

ก. อารมณ์ของสมถกรรมฐาน

กรรมฐานชนิดนี้ เป็นอุบายให้จิตสงบ หมายถึง จิตที่อบรมในทางสมถะ แล้วจะเกิดนิ่งสงบ และเกาะอยู่กับอารมณ์นั้นเพียงหนึ่งเดียว อารมณ์ของสมถกรรมฐานในในคัมภีร์วิสุทธิมรรคของพระพุทธโฆษาจารย์ ได้จำแนกอารมณ์สมถกรรมฐานไว้ทั้งหมด ๔๐ ประการ^๘ ดังนี้

- ๑) กสิณ ๑๐
- ๒) อสุภะ ๑๐
- ๓) อนุสสติ ๑๐
- ๔) อัปปมัญญา ๔
- ๕) อาหาเรปฏิกูลสัญญา ๑
- ๖) จตุธาตุวฐาน ๑
- ๗) อรูป ๔

ดังนั้น ในการปฏิบัติสมถกรรมฐานนี้ จะถือเอาสิ่งใดสิ่งหนึ่งเป็นอารมณ์ก็ได้ จากบรรดากรรมฐาน ๔๐ นั้น ซึ่งต้องขึ้นอยู่กับจริตของแต่ละคน เช่น คนที่มีโทสจริตพระวิปัสสนาจารย์จะแนะนำให้เจริญพรหมวิหาร ๔ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมตตาพรหมวิหาร และถ้ามีราคะจริตท่านจะแนะนำให้เจริญอสุภกรรมฐาน เป็นต้น อารมณ์ของสมถกรรมฐานมี ๔๐ ประการ จำแนกออกได้ ๗ หมวดเพื่อให้เกิดความเข้าใจจึงมีรายละเอียด ดังนี้

- ๑) หมวดกสิณ ๑๐ (บ่อเกิดแห่งธรรมที่มีกสิณเป็นอารมณ์)^๙ คำว่า กสิณ แปลว่า ทั้งหมด หรือ วัตถุสำหรับเพ่งเพื่อให้จิตเป็นสมาธิ^{๑๐} และตามความหมายของคัมภีร์วิมุตติมรรคว่า

^๗ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๔๑๑.

^๘ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๑๙๑.

^๙ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๔๖/๓๖๑.

ความแผ่ขยายไปทั่ว ดังที่กล่าวไว้ว่า “เมื่อบุคคลระลึกถึงพระพุทธคุณ ปิติภายในย่อมแผ่ซ่านไปทั่วร่างกาย เมื่อบุคคลคิดขยายปฐวีภิกขิน ภิกขินนั้นก็แผ่ขยายไปทั่วชมพูทวีป จิตที่มีปฐวีภิกขินเป็นอารมณ์ เป็นเหมือนร่างกายที่เอบอาบไปด้วยความสุข”^{๑๑}

- (๑) ปฐวีภิกขิน เอาดินเป็นอารมณ์ ภาวนาว่า ปฐวี ปฐวี หรือ ดิน ดิน
- (๒) อาโปภิกขิน เอาน้ำเป็นอารมณ์ ภาวนาว่า อาโป อาโป หรือ น้ำ น้ำ
- (๓) เตโชภิกขิน เอาไฟเป็นอารมณ์ ภาวนาว่า เตโช เตโช หรือ ไฟ ไฟ
- (๔) วาโยภิกขิน เอาลมเป็นอารมณ์ ภาวนาว่า วาโย วาโย หรือ ลม ลม
- (๕) นีลกภิกขิน เอาสีเขียวเป็นอารมณ์ ภาวนาว่า นีล นีล หรือ สีเขียว สีเขียว
- (๖) ปิตกภิกขิน เอาสีเหลืองเป็นอารมณ์ ภาวนาว่า ปิต ปิต หรือ สีเหลือง สีเหลือง
- (๗) โลหิตกภิกขิน เอาสีแดงเป็นอารมณ์ ภาวนาว่า โลหิต โลหิต หรือ สีแดง สีแดง
- (๘) โอทาทกภิกขิน เอาสีขาวเป็นอารมณ์ ภาวนาว่า โอทาท โอทาท หรือ สีขาว สีขาว
- (๙) อากาสกภิกขิน เอาอากาศเป็นอารมณ์ ภาวนาว่า อากาส อากาส หรืออากาศ

อากาศ

- (๑๐) อาโลกกภิกขิน เอาแสงสว่างเป็นอารมณ์ ภาวนาว่า อาโลโก อาโลโก หรือแสงสว่าง

๒) หมวดอสุภ คำว่า อสุภ แปลว่า ไม่สวยไม่งาม มาจากศัพท์เดิมคือ อ+สุภ อ เป็น คำปฏิเสธมาจากบทเดิมคือ น แปลว่าไม่ สุภ แปลว่าสวยงาม ตั้งวิเคราะห์ศัพท์ว่า น สุภ=อสุภ สิ่งที่ไม่สวยไม่งาม ชื่อว่า อสุภ^{๑๒} อันได้แก่ ซากศพอันมีลักษณะ ๑๐ ประการ

- (๑) เอาซากศพที่ขึ้นพองเป็นอารมณ์ ภาวนาว่า อุตุธมตัก
- (๒) เอาซากศพที่มีสีเขียวเป็นอารมณ์ ภาวนาว่า วินีลภ
- (๓) เอาซากศพที่มีน้ำเหลืองไหลออกเป็นอารมณ์ ภาวนาว่า วิปุกพภ
- (๔) เอาซากศพที่ขาดเป็นท่อนเป็นอารมณ์ ภาวนาว่า วิจฉิทภ
- (๕) เอาซากศพที่ถูกสัตว์กัดขาดวินเป็นอารมณ์ ภาวนาว่า วิกขาติภ

^{๑๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร : เอส.อาร์.พรินติ้ง แมส โปรดักส์, ๒๕๔๘), หน้า ๒๒๙.

^{๑๑} Dr.D.Roland D.Weerasuria, **The path of freedom-Vimuttimagga**, (Balcombe, Balcombe Place, Colombo 8, Sri lanka 1977), p 72.

^{๑๒} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ ป.ธ.๙), หลักปฏิบัติสมณะวิปัสสนากรรมฐาน, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๑), หน้า ๑๒.

^{๑๓} พระปลัดวิสุทธิ์ คุตตชโย, คู่มือการเรียนการสอนปริเฉทที่ ๘,๙ (ชั้นมัธยมศึกษาภูมิภาควิทยา), (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิทยวิสุทธิ์, ๒๕๔๐), หน้า ๖๓.

- (๖) เอาซากศพที่ถูกสัตว์กัดกระจุยกระจายเป็นอารมณ์ ภาวนาว่า วิกขิตตก^{๑๔}
- (๗) เอาซากศพที่ถูกฆ่าตายเป็นอารมณ์ ภาวนาว่า หิตวิกขิตตก
- (๘) เอาซากศพที่มีโลหิตไต่ออกอยู่เป็นอารมณ์ ภาวนาว่า โลหิตก
- (๙) เอาซากศพที่มีหมู่นอนไหลออกอยู่เป็นอารมณ์ ภาวนาว่า ปุพฺพก
- (๑๐) เอาซากศพที่เป็นโครงกระดูกเป็นอารมณ์ ภาวนาว่า อภฺฐิก^{๑๕}

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุควรเจริญธรรม ๔ ประการ ซึ่งมีการเจริญสุภะเป็นเบื้องต้น เพราะว่า การเจริญสุภะสามารถกำจัดราคะความกำหนดยินดีได้ โดยการพิจารณาเห็นสังขารธรรมทั้งปวงไม่ใช่สิ่งสวยงาม ธรรม ๔ ประการนั้น คือ

- ๑. พึงเจริญสุภะเพื่อละราคะ
- ๒. พึงเจริญเมตตาเพื่อละพยาบาท
- ๓. พึงเจริญอานาปานสติเพื่อตัดวิตก
- ๔. พึงเจริญอนิจจสัญญาเพื่อถอนอัสสมิมานะ คือ ความถือตัว^{๑๕}

ในคำสอนเรื่องอสุกกรรมฐานนี้ ถ้าเจริญโดยขาดสติอาจเป็นอันตรายแก่ตนเองได้ เพราะว่า อานิสงส์ของอสุกกรรมฐานจะทำให้รู้สึกเบื่อหน่ายร่างกายและเบื่อหน่ายชีวิต จนไม่ยอมมีชีวิตอยู่ ดังที่ปรากฏในปาราชิกสิกขาบทที่ ๓ ว่า เมื่อพระพุทธเจ้าสอนอสุกกรรมฐานและพรรณนาคุณของอสุกกรรมฐานและสรรเสริญการเจริญอสุกกรรมฐาน ทำให้ภิกษุทั้งหลายเจริญอสุกกรรมฐานอย่างยอติง จึงทำให้เกิดอารมณ์เบื่อหน่ายชีวิตและใช้บริหารของตนเป็นสินจ้างให้ภิกษุด้วยกันฆ่าตนเอง เมื่อพระพุทธเจ้าทรงทราบเรื่อง ได้ทรงประชุมสงฆ์แล้วตรัสว่า อานาปานสติที่ภิกษุเจริญแล้วทำให้มากจึงมีสภาพประณีต สดชื่นเป็นธรรมเครื่องอยู่เป็นสุขและทำกุศลธรรมชั่วร้ายให้หายไป ภิกษุพึงดำรงสติเฉพาะหน้ากำหนดอารมณ์กรรมฐาน มีสติรู้ลมหายใจเข้ามีสติ รู้ลมหายใจออก^{๑๖} การเจริญอสุกกรรมฐานจึงต้องมีสติกำหนดรู้

๓) หมวดอนุสสติ (ธรรมที่ควรระลึกถึง) คำว่า อนุสสติ หมายความว่า การระลึกเนื่องๆ อนุสสติมาจากศัพท์เดิมคือ อนุ+สติ, อนุ แปลว่า เนื่องๆ สติ แปลว่า ระลึก ตั้งวิเคราะห์ศัพท์ว่า อนุ+ปฺปฺนฺ สติ = อนุสสติ การระลึกเนื่องๆ ชื่อว่า อนุสสติ^{๑๗}

- (๑) พุทธานุสสติ ระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้า ภาวนาว่า พุทโธ

^{๑๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๔๗-๒๔๘.

^{๑๕} พุ.อ. (ไทย) ๒๕/๓๑/๒๓๕-๒๓๖.

^{๑๖} วิมพา. (ไทย) ๑/๑๖๒/๑๓๔-๑๓๗.

^{๑๗} พระปลัดวิสุทธิ์ คุณตฺตชโย, คู่มือการเรียนการสอนปริจเฉทที่ ๘,๙ (ชั้นมัธยมศึกษาธรรมมิกะโท), หน้า ๖๔.

(๒) อัมมานุสสติ ระลึกถึงคุณพระธรรม ภาวนาว่า อัมโม
 (๓) สังฆานุสสติ ระลึกถึงคุณพระสงฆ์ ภาวนาว่า สังโฆ
 (๔) สีลานุสสติ ระลึกถึงศีลของตน ภาวนาว่า สีลัง เม ปริสุทัง
 (๕) จาคานุสสติ ระลึกถึงทานที่ตนได้บริจาคแล้ว ภาวนาว่า ทานัง เม ปริสุทัง
 (๖) เทวตานุสสติ ระลึกถึงคุณธรรมที่ทำให้บุคคลให้เป็นเทวดา ภาวนาว่า มัยหัง สัทธาติ
 คุณา สังวิชขันติ

(๗) อุปमानุสสติ ระลึกถึงคุณพระนิพพานซึ่งเป็นที่ระงับกิเลสและกองทุกข์ ภาวนาว่า
 มะทะนิมมะทะโน ปิสาสะวินะโย อาละยะสมุคชาโต วัฏฏุปัจจเนโท ตัณห์หะโย วิราโค นิโรโธ
 นิพพานัง

(๘) มะระณานุสสติ ระลึกถึงความตายอันจะมาถึงตน ภาวนาว่า
 ๘.๑. สตต่านัง มะระณัง ธูวัง ความตายของสัตว์ทั้งหลายเป็นของยังยืน
 ๘.๒. ชีวิตัง อัทธวัง ชีวิตเป็นของไม่ยั่งยืน
 ๘.๓. อะวัสสัง มยา มริตัพพัง เราจะต้องตายแน่
 ๘.๔. มะระณะปริโยสานัง เม ชีวิตัง ชีวิตของเรามีความตายเป็นที่สุด
 ๘.๕. ชีวิตเมวะ อะนิยะตัง ชีวิตเป็นของไม่เที่ยง
 ๘.๖. มะระณัง นิยะตัง ความตายเป็นของเที่ยง

(๙) อานาปานะสติ ตั้งสติกำหนดลมหายใจเข้าออก

(๑๐) อุปमानุสสติ ระลึกถึงนิพพานอันเป็นที่สงบระงับแห่งทุกข์ทั้งปวง^{๑๘}

ในอังคุตรนิกายฉกกนิบาต กล่าวถึง อนุสสติภูฐานสูตรไว้ ๖ ประการ อันเป็นอุปจาร
 กรรมฐานสำหรับคฤหัสถ์ เหมาะกับคฤหัสถ์ เพราะเป็นประโยชน์เกื้อกูลและให้ความสุขทั้งในภพนี้และ
 ภพหน้ามี ๖ ประการ คือ

(๑) พุธานุสสติ	การระลึกถึงพระพุทธเจ้า
(๒) อัมมานุสสติ	การระลึกถึงพระธรรม
(๓) สังฆานุสสติ	การระลึกถึงพระสงฆ์
(๔) สีลานุสสติ	การระลึกถึงศีล
(๕) จาคานุสสติ	การระลึกถึงการบริจาค
(๖) เทวตานุสสติ	การระลึกถึงเทวดา ^{๑๙}

^{๑๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๔๖-๒๔๗.

^{๑๙} อัง.ฉก. (ไทย) ๒๒/๙/๒๔๐.

๔) หมวดพรหมวิหารหรืออปปมัญญา ๔ (ธรรมอันประเสริฐ ๔ ประการ) คำว่า อปปมัญญา หมายความว่า ธรรมที่เป็นไปในสัตรทั้งหลายหาประมาณมิได้ ไม่มีจำกัด ตั้งวิเคราะห์ศัพท์ว่า อปปมาเณสุ สุตเตสุ ภวาติ = อปปมัญญา ธรรมที่เป็นไปในสัตรทั้งหลายหาประมาณมิได้ ไม่มีจำกัด ฉะนั้น ชื่อว่า อปปมัญญา^{๒๐}

(๑) เมตตา แผ่ความรักไปยังสรรพสัตว์ทั้งหลาย

(๒) กรุณา แผ่ความสงสารต่อสัตว์ทั้งหลายที่มีความทุกข์

(๓) มุทิตา แผ่ความยินดีต่อสัตว์ที่มีความสุข

(๔) อุเบกขา แผ่ความวางเฉยในสัตรทั้งหลายที่มีความสุขความทุกข์ทั้งนี้ในการแผ่เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา พึงแผ่ไปตลอดโลกทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถาน ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน^{๒๑}

๕) หมวดอรุปธรรม ๔ (สิ่งที่ปราศจากรูป ได้แก่ นามธรรม ๔ ประการ)

(๑) อากาสนัญญายะตะนะ อากาศไม่มีที่สุด

(๒) วิญญานนัญญายะตะนะ วิญญานไม่มีที่สุด

(๓) อากิญจัญญายะตะนะ ความไม่มีอะไร

(๔) เนวสัญญานาสัญญายะตะนะ สัญญาละเอียดปราศจากสัญญาหยาบซึ่งจะว่ามีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่^{๒๒}

๖) หมวดอาหารปฏิกุลสัญญา ๑

อาหารปฏิกุลสัญญา^{๒๓} เพ่งอาหารให้เห็นเป็นของปฏิกุลน่าเกลียด จัดเข้าในหมวดสญญา เมื่อบุคคลทำให้มากแล้วย่อมได้ผลมาก มีอานิสงส์มาก สามารถหยั่งลงสู่อมตะคือนิพพานมี ๕ อย่าง คือ

(๑) อนิจจะสัญญา กำหนดความไม่เที่ยงแห่งสังขาร

(๒) อนัตตะสัญญา กำหนดความเป็นอนัตตาแห่งธรรมทั้งปวง

(๓) มหะระณะสัญญา กำหนดความตายว่าจะต้องมาถึงเป็นธรรมดา

(๔) อาหารปฏิกุลสัญญา กำหนดความเป็นปฏิกุลของอาหาร

(๕) สัพพะโลเก อะนะภิริตีสัญญา กำหนดความไม่น่าเพลิดเพลินในโลกทั้งปวง^{๒๔}

^{๒๐} พระปลัดวิสุทธิ์ คุตตชโย, คู่มือการเรียนการสอนปริจเฉทที่ ๘, ๙ (ชั้นมัธยมศึกษาอภิธรรมมิกะโท), หน้า ๖๕.

^{๒๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๘/๒๘๐.

^{๒๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๘/๒๘๑.

^{๒๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๗๗.

^{๒๔} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๖๑/๑๑๐.

๗) หมวดจตุธาตวาทฐาน ๑

การพิจารณาแยกส่วนต่างๆ ของร่างกายให้เห็นว่าเป็นธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ ตามลักษณะของธาตุเมื่อแยกธาตุออกจากกันจะไม่เห็นความเป็นมนุษย์ ความสวยงามไม่มี ความขี้เหร่ไม่มี เป็นเพียงอุปาทานทางจิตเท่านั้น^{๒๕}

ดังนั้น การกำหนดรูปฌาน ๔ และอรุณฌาน ๔ เป็นอารมณ์เหล่านี้รวมเรียกว่า สมาบัติ ๘ อันเป็นผลโดยตรงของการเจริญสมถกรรมฐาน

สรุปในการเจริญสมถกรรมฐานสมาธิ คือ การฝึกอบรมจิตให้สงบ มีสิ่งสำคัญที่จะต้องทำความเข้าใจอยู่ ๓ อย่าง คือ จิต อารมณ์ และสติ วิธีการใช้สติผูกจิตให้อยู่กับอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งจนแนบแน่นไม่ซัดส่ายไปในอารมณ์อื่นเรียกว่า เป็นสมาธิ ซึ่งเป็นสิ่งที่ทำได้ยาก อุปมาเช่นการฝึกลูกโคที่ยังไม่เคยฝึก ผู้ฝึกต้องเอาเชือกข้างหนึ่งผูกที่ลูกโคอีกข้างหนึ่งผูกไว้กับเสา (หลักที่มั่นคง) เมื่อหลักไม่ถอนเชือกไม่ขาดลูกโคซึ่งคั่นร่นอยู่ย่อมจะหมดแรง และหมอบอยู่กับหลักนั่นเอง ในที่นี้จิตอุปมาเหมือนกับลูกโคที่ยังไม่ได้ฝึก เชือกคือสติ เสา (หลัก) คืออารมณ์กรรมฐาน^{๒๖} จึงใช้สติผูกจิตไว้กับอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่ง หรือวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อเป็นการฝึกหัดให้จิตเชื่อง แล้วเกิดสมาธิได้ง่าย จิตที่ฝึกดีแล้วย่อมมีสติตั้งมั่น และสติทำหน้าที่รู้เท่าทันอารมณ์ต่างๆ ที่มากระทบและมีสมรรถนะในการรู้จักแยกแยะอารมณ์ฝ่ายชั่วได้ กรรมฐานอย่างหนึ่งที่ควรปฏิบัติอยู่เนืองๆ เรียกว่า อารักขกรรมฐาน คือ กรรมฐานที่พึงสงวนรักษาไว้ มีข้อปฏิบัติอยู่ ๔ ประการ คือ

๑. พุทธานุสสติ ระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้า

๒. อสกุกรรมฐาน พิจารณากายให้เป็นของอสุภะ เป็นสิ่งที่น่าเกลียด โสโครก ปฏิกุล

๓. การเจริญเมตตา แผ่ความปรารถนาดี ไม่อาฆาตพยาบาทกัน

๔. มรณัสสติ การระลึกถึงความตาย^{๒๗} เพื่อเป็นการย้ำเตือนไม่ให้เกิดความประมาทในชีวิตและเร่งฝึกหัดปฏิบัติเพื่อเข้าสู่ความหลุดพ้นจากความตาย เพราะเมื่อมองเห็นภัยในวัฏฏสงสารย่อมแสวงหาวิธีการที่จะไม่ให้ภัยเหล่านั้นเข้ามาใกล้กายในชีวิต ทั้งการระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้าเป็นการสร้างอุดมคติแห่งความดีเกิดขึ้นในจิตใจ การพิจารณาอสุภะเป็นการมองโลกให้เห็นความเป็นจริงในส่วนลึกการแผ่ความปรารถนาดี เป็นการสะสางพันธนาการแห่งความอาฆาตพยาบาทไปจากใจ

^{๒๕} เสวตร เปี่ยมพงศ์สานต์, **พุทธวิปัสสนา**, (กรุงเทพมหานคร: รัชดาธรรมการพิมพ์, ๒๕๐๕), หน้า ๓-๔.

^{๒๖} พระครูสมุห์ทองล้วน คงพิศ, **วิธีปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท : กรณีศึกษาวิธีปฏิบัติกรรมฐานตามแนวทางของพระธรรมธีรราชกุมาร** (โขดก ญาณสิทธิ ป.ธ. ๙), **วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น), หน้า ๑๓.

^{๒๗} พระราชสังวรญาณ (พุทธ ฐานิโย), **ธรรมปฏิบัติและตอบปัญหาการปฏิบัติธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๕๖.

จากอารมณ์ของสมณะหรือสมณกรรมฐาน ๔๐ ประการที่กล่าวมานี้ สามารถย่อให้เหลือเพียง ๒ คือ

๑) สัพพัตถกรรมฐาน หมายถึง กรรมฐานที่ใช้ประโยชน์ได้ทุกกรณี และทุกคนควรเจริญอยู่เสมอ เช่นเมตตาพรหมวิหาร และมรณัสสติ เป็นต้น

๒) ปาริหาริกรรมฐาน หมายถึง กรรมฐานที่ต้องบริหารอยู่เสมอหรือกรรมฐานที่เหมาะสมกับจริตนิสัยของแต่ละบุคคล

ข. อารมณ์ของวิปัสสนากรรมฐาน

อารมณ์หรือเครื่องมือที่ใช้เป็นหนังสือสำหรับเจริญวิปัสญา จะต้องเป็นเรื่องปัจจุบันซึ่งสามารถมองเห็นได้ง่าย เพราะการเจริญวิปัสสนาต้องการปัญญาในการพิจารณาทุกเรื่องให้ตามสภาพที่เป็นจริง ดังนั้นอารมณ์ของวิปัสสนากรรมฐานหรือภูมิของวิปัสสนามีทั้งหมด ๖ หมวดดังนี้

๑. ขั้น ๕ (กองอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่น เป็นภาระอันหนัก)

๑) รูปักขันโธ	ความยึดมั่นในกองรูป
๒) เวทนาขันโธ	ความยึดมั่นในกองเวทนา
๓) สัญญาขันโธ	ความยึดมั่นในกองสัญญา
๔) สังขารักขันโธ	ความยึดมั่นในกองสังขาร
๕) วิญญาณักขันโธ	ความยึดมั่นในกองวิญญาณ

ขั้น ๕ คือภาระ บุคคลคือผู้ที่แบกภาระ การถือภาระเป็นทุกข์ในโลก บุคคลวางภาระหนักได้แล้ว ไม่ถือภาระอื่นไว้ ถอนค้นหาพร้อมทั้งราก สิ้นความอยาก ดับสนิทแล้ว^{๒๘}

๒. อายตนะ คือ ที่เชื่อมต่อให้เกิดความรู้ เป็นภูมิพื้นฐานที่เกิดวิปัสสนาญาณ รู้แจ้งเห็นจริงมี ๑๒ อย่าง แบ่งเป็นอายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ ดังนี้

๑) อายตนะภายใน

(๑) จักขวยตนะ	อายตนะคือตา
(๒) โสตายตนะ	อายตนะคือหู
(๓) ชานายตนะ	อายตนะคือจมูก
(๔) ชิวหายตนะ	อายตนะคือลิ้น
(๕) กายายตนะ	อายตนะคือกาย
(๖) มนายตนะ	อายตนะคือใจ

๒) อายตนะภายนอก

(๑) รูปายตนะ	อายตนะคือรูป
--------------	--------------

^{๒๘} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๒๒/๓๔.

(๒) สัททนายณะ	อายตนะคือเสียง
(๓) คันธนายณะ	อายตนะคือกลิ่น
(๔) รัสสนายณะ	อายตนะคือรส
(๕) โผฏฐัพพนายณะ	อายตนะคือเครื่องกระทบ
(๖) ธัมมายนะ	อายตนะคือธรรม

มุนี (ผู้รู้) สลัดทิ้งสิ่งทั้งปวงได้แล้ว อายตนะ คือ สิ่งทั้งปวง ความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจในอายตนะทั้งภายในและภายนอกจะได้เด็ดขาดแล้ว เหมือนตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนแล้วย่อมไม่เกิดอีกต่อไปเป็นผู้เข้าไปสงบ สงบเย็น ดับ ระวัง สัจจ มุนี (ผู้รู้) สลัดทิ้งสิ่งทั้งปวงคืออายตนะได้แล้ว มุนี (ผู้รู้) นั้น เรียกว่าผู้สงบ^{๒๙} อายตนะภายในและอายตนะภายนอกอย่างละ ๖ ประการ จับคู่กันได้ดังนี้

- (๑) จักขุ (ตา) คู่กับรูป
- (๒) โสตะ (หู) คู่กับสัทท (เสียง)
- (๓) ฆานะ (จมูก) คู่กับคันธ (กลิ่น)
- (๔) ชิวหา (ลิ้น) คู่กับรส
- (๕) กายคู่กับโผฏฐัพพะ (การถูกต้องสัมผัส)
- (๖) มโน (ใจ) คู่กับธรรมารมณ์ (ความรู้ในอารมณ์) ภิคุเห็นอายตนะภายใน

และภายนอกอย่างละ ๖ ประการนี้เรียกว่า ภิคุผู้ฉลาดในอายตนะ^{๓๐}

๓) ธาตุ คือ ที่ทรงไว้ซึ่งลักษณะของตน มี ๑๘ อย่างดังนี้

๑. จักขุธาตุ	ธาตุคือจักขุประสาท
๒. รูปธาตุ	ธาตุคือรูปารมณ์
๓. จักขุวิญญาณธาตุ	ธาตุคือจักขุวิญญาณ
๔. โสตะธาตุ	ธาตุคือโสตะประสาท
๕. สัทธาธาตุ	ธาตุคือสัททารมณ์
๖. โสตะวิญญาณธาตุ	ธาตุคือโสตะวิญญาณ
๗. ฆานะธาตุ	ธาตุคือฆานประสาท
๘. คันธธาตุ	ธาตุคือคันธารมณ์
๙. ฆานะวิญญาณธาตุ	ธาตุคือฆานวิญญาณ
๑๐. ชิวหาธาตุ	ธาตุคือชิวหาประสาท
๑๑. รัสสะธาตุ	ธาตุคือรสารมณ์

^{๒๙} พ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๘๑/๕๑๖.

^{๓๐} ม.อ.(ไทย) ๑๔/๑๒๖/๑๖๔.

๑๒. ชิวหาวิญญานธาตุ	ธาตุคือชิวหาวิญญาน
๑๓. กายธาตุ	ธาตุคือกายประสาท
๑๔. โภกฐัพพะธาตุ	ธาตุคือโภกฐัพพารมณ
๑๕. กายวิญญานธาตุ	ธาตุคือกายวิญญาน
๑๖. มโนธาตุ	ธาตุคือมโน
๑๗. ัมมมะธาตุ	ธาตุคือธรรมารมณ
๑๘. มโนวิญญานธาตุ	ธาตุคือมโนวิญญาน

เพราะเหตุที่ภิกษุรู้เห็นธาตุ ๑๘ ประการนี้แล จึงเรียกว่าผู้ฉลาดในธาตุ^{๓๑}

๔) อินทรีย์ คือ ความเป็นใหญ่ มี ๒๒ อย่างดังนี้

๑. จักขุอินทรีย์	อินทรีย์ คือ จักขุประสาท
๒. โสตินทรีย์	อินทรีย์ คือ โสตประสาท
๓. ฆานินทรีย์	อินทรีย์ คือ ฆานประสาท
๔. ชิวหินทรีย์	อินทรีย์ คือ ชิวหาประสาท
๕. กายินทรีย์	อินทรีย์ คือ กายประสาท
๖. มนินทรีย์	อินทรีย์ คือ ใจ
๗. อิตถินทรีย์	อินทรีย์ คือ อิตถิภาวะ
๘. ปุริสินทรีย์	อินทรีย์ คือ ปุริสภาวะ
๙. ชีวิตินทรีย์	อินทรีย์ คือ ชีวิต
๑๐. สุขินทรีย์	อินทรีย์ คือ สุขเวทนา
๑๑. ทุกขินทรีย์	อินทรีย์ คือ ทุกขเวทนา
๑๒. โสมนสสินทรีย์	อินทรีย์ คือ โสมนัสสเวทนา
๑๓. โทมนสสินทรีย์	อินทรีย์ คือ โทมนัสสเวทนา
๑๔. อุpekขินทรีย์	อินทรีย์ คือ อุเบกขาเวทนา
๑๕. สัทธินทรีย์	อินทรีย์ คือ ศรัทธา
๑๖. วิริยินทรีย์	อินทรีย์ คือ วิริยะ
๑๗. สตินทรีย์	อินทรีย์ คือ สติ
๑๘. สมาธิินทรีย์	อินทรีย์ คือ สมาธิ
๑๙. ปัญญินทรีย์	อินทรีย์ คือ ปัญญา

๒๐. อนณฺยตฺตณฺยสสามิตินทรีย์ อินทรีย์แห่งผู้ปฏิบัติด้วยมุ่งว่าเรา

รู้จักสังจธรรมที่ยังมิได้รู้ ได้แก่ โสตาปัตติมคคญาณ

^{๓๑} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๒๕/๑๖๑.

๒๑. อัญญินทรีย์ อินทรีย์ คือ อัญญา หรือปัญญาอันรู้ทั่วถึง ได้แก่ ญาณ ๖ ในท่ามกลาง คือ โสตาปัตติผลญาณ ถึงอรหัตตมคคญาณ

๒๒. อัญญาตาวิณทรีย์ อินทรีย์แห่งท่านผู้รู้ทั่วถึงแล้ว กล่าวคือ ปัญญาของพระอรหันต์ ได้แก่ อรหัตตผลญาณ^{๓๒}

อินทรีย์ทั้ง ๒๒ นี้ ย่อให้สั้นเหลือเพียง ๒ อย่างเท่านั้น คือ รูปและนาม

๕) อริยสัจ ๔ คือสัจธรรมอันประเสริฐที่ควรรู้อย่าง ๔ ประการ ดังนี้

๑. ทุกขอริยสัจ	ความทุกข์
๒. ทุกขสมุทยอริยสัจ	เหตุเกิดแห่งทุกข์
๓. ทุกขนิโรธอริยสัจ	ความดับทุกข์
๔. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ	ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ^{๓๓}

๖) ปฏิจจสมุปบาท กระบวนการเกิด (ความสืบเนื่องกัน)

เพราะอริชาเป็นปัจจัย	สังขารจึงมี
เพราะสังขารเป็นปัจจัย	วิญญานจึงมี
เพราะวิญญานเป็นปัจจัย	นามรูปจึงมี
เพราะนามรูปเป็นปัจจัย	สฬายตนะจึงมี
เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย	ผัสสะจึงมี
เพราะผัสสะเป็นปัจจัย	เวทนาจึงมี
เพราะเวทนาเป็นปัจจัย	ตัณหาจึงมี
เพราะตัณหาเป็นปัจจัย	อุปาทานจึงมี
เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย	ภพจึงมี
เพราะภพเป็นปัจจัย	ชาติจึงมี
เพราะชาติเป็นปัจจัย	ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส

และอุปายาสจึงมี ความเกิดแห่งกองทุกข์จึงมีความต่อเนื่องกันอย่างนี้^{๓๔}

อารมณ์ของวิปัสสนากรรมฐาน สามารถตรวจสอบความก้าวหน้าของกรรมฐานได้จากอารมณ์ของวิปัสสนาญาณ ๑๖ ประการนั้น มีส่วนสำคัญหรือมีคุณูปการในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน คือ

๑. นามรูปปริจเฉทญาณ กำหนดนามรูปให้แยกออกจากกัน

^{๓๒} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๒๐/๑๙๗-๒๐๒. พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๖๗-๒๖๘.

^{๓๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๔/๓๗๘.

^{๓๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๐๒/๔๓๕.

๒. ปัจจัยปริศคหญาณ	กำหนดปัจจัยของนามรูป
๓. สัมมสนญาณ	กำหนดรู้ว่านามรูปเป็นไตรลักษณ์
๔. อุทัพพญาณ	กำหนดรู้ว่านามรูปเป็นไตรลักษณ์ เห็นความเกิดดับชัด
๕. ภัคญาณ	กำหนดความดับไปของรูปนาม
๖. ภาวะญาณ	กำหนดรู้ว่ารูปนามเป็นภยันาเกรงกลัว
๗. อาทีนวญาณ	กำหนดรู้รูปนามว่ามีแต่โทษไม่มีคุณ
๘. นิพพิทาญาณ	กำหนดรู้รูปนามเป็นของน่าเบื่อหน่าย
๙. มุญจิตุกัมยตาญาณ	จิตใคร่จะพ้นจากรูปนาม
๑๐. ปฏิสังขญาณ	หาหนทางให้พ้นจากรูปนาม
๑๑. สังขารุปกชาญาณ	จิตวางเฉยในรูปนาม
๑๒. สัจจานุโลมิกญาณ	อนุโลมญาณที่จะให้เห็นอริยสัจ ๔
๑๓. โคตรภูญาณ	ตัดกระแสเชื้อของปุถุชน
๑๔. มัคคญาณ	ฆ่ากิเลสเป็นสมุจเฉท เป็นพระอริยบุคคล
๑๕. ผลญาณ	ได้เสวยวิมุตติสุข
๑๖. ปัจจเวกขณญาณ	พิจารณามรรคผลนิพพาน กิเลสที่เหลือและหมดไป ^{๓๕}

ดังนั้น อารมณ์ของวิปัสสนากรรมฐาน คือ การใช้สมถกรรมฐานระดับฌานสมาธิหรืออุปปจารสมาธิเป็นบาทฐาน แล้วใช้ปัญญาพิจารณาทุกเรื่องที่เกิดขึ้นตั้งอยู่ขณะหนึ่ง แล้วดับไปหรือเป็นกฎของไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง (แปรปรวนอยู่ตลอดเวลา) ทุกขัง (ทนอยู่ไม่ได้) อนัตตา (ไม่มีตัวตน) อารมณ์ของวิปัสสนากรรมฐานจึงสามารถพิจารณาได้ทุกเรื่อง และจะเห็นได้ว่าอารมณ์หรือเครื่องมือที่ใช้เป็นสื่อสำหรับเจริญวิปัสสนากรรมฐานนั้น ต่างจากอารมณ์ของสมถกรรมฐาน กล่าวคือ อารมณ์ของสมถกรรมฐานผู้ปฏิบัติอาจจะนำเรื่องที่เป็นอดีต ปัจจุบัน หรืออนาคต มาเป็นอารมณ์ขณะปฏิบัติก็ได้ ตัวอย่างการนำเรื่องอดีตมาเป็นอารมณ์ เช่น พุทธานุสสติ (สตรระลึกถึงคุณพระพุทเจ้า) ตัวอย่างการใช้สิ่งปัจจุบันเป็นอารมณ์ เช่น กำหนดพิจารณาลมหายใจเข้าออก และตัวอย่างการนำเรื่องที่ยังไม่มาถึงมาเป็นอารมณ์ เช่น มรณสสติ การระลึกถึงความตายอันจะเกิดมีแก่ตน เป็นต้น จุดมุ่งหมายเพียงเพื่อให้ใจตั้งมั่น สงบจากนิวรณ์ ๕

ส่วนอารมณ์ของวิปัสสนากรรมฐานย่อให้สั้นก็คือ มีรูปนามที่เป็นปัจจุบันเท่านั้นเป็นอารมณ์ การพิจารณาจึงจะได้ผลสามารถเห็นแจ้งรู้ทันได้โดยง่าย เพราะการเจริญวิปัสสนากรรมฐานมีวัตถุประสงค์อยู่ที่ต้องการให้เกิดปัญญา เพื่อพิจารณาทุกสิ่งทุกอย่างให้เห็นตามสภาพที่เป็นจริง กล่าวคือ สรรพสิ่งมีการเกิดขึ้นตั้งอยู่ชั่วขณะแล้วดับไป หรือมีสภาพไม่แน่นอนแปรปรวนอยู่ตลอดเวลา

^{๓๕} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ. ๙), **หลักปฏิบัติสมถะ วิปัสสนากรรมฐาน**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๑), หน้า ๑๘.

(อนิจจัง) ทนอยู่อย่างนั้นตลอดไปไม่ได้ (ทุกขัง) และไม่อยู่ในอำนาจบังคับของใคร เพราะเป็นสิ่งที่ไม่มีตัวตนที่แท้จริง (อนัตตา) ดังนั้น อารมณ์ของวิปัสสนากรรมฐานจึงครอบคลุมทุกเรื่อง ที่มนุษย์เข้าไปเกี่ยวข้อง แม้แต่อารมณ์ของสมณะก็นำมากำหนดพิจารณาให้เป็นอารมณ์ของวิปัสสนาได้ เช่น การพิจารณาเห็นถึงความไม่เที่ยง ไม่คงทนอยู่ในสภาพเดิม และความหาตัวตนที่แท้จริงไม่ได้ในอสุภะทั้ง ๑๐ และในกสิณ ๑๐ เป็นต้น^{๓๖}

กล่าวโดยสรุปแล้ว อารมณ์สมถกรรมฐานมีทั้งหมด ๔๐ ประการ คือ กสิณ ๑๐ อสุภ ๑๐ อนุสสติ ๑๐ อัปมัญญา ๔ อาหาเรปฏิกูลสัญญา ๑ จตุธาตุววัฏฐาน ๑ อรุณ ๔ ส่วน อารมณ์ของวิปัสสนากัมมฐานมีทั้งหมด ดังนี้ ขั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ อริยสัจ ๔ ปฏิจจสมุปบาท อารมณ์ของวิปัสสนากรรมฐานย่อให้สั้นก็คือ มีรูปกับนามที่เป็นปัจจุบันเท่านั้น

๒.๑.๓ การสอนกรรมฐานในทางพระพุทธศาสนา

การสอนกรรมฐาน เป็นข้อปฏิบัติ หรือหน้าที่เบื้องต้นที่พระอุปัชฌาย์จะต้องสอนให้ผู้ที่จะเข้ามาบรรพชาอุปสมบทเป็นพระภิกษุหรือสามเณรในพระพุทธศาสนา ได้เรียนรู้และปฏิบัติตามกรรมฐานดังกล่าวเรียกว่า ตบปัญจกรรมฐาน แปลว่า กรรมฐานที่มีห้าเป็นที่ยึด ได้แก่ กรรมฐานอันกำหนดด้วยอาการ ๕ คือ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง โดยให้พิจารณาเห็นว่าอาการทั้ง ๕ นั้น ไม่ดีไม่งาม^{๓๗} หรือเรียกชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า มูลกรรมฐาน^{๓๘} แปลว่า กรรมฐานเดิม หรือ กรรมฐานเริ่มต้น

ในการสอนกรรมฐานนั้น เนื่องจากกรรมฐานเป็นธรรมะชั้นสูง จะต้องให้ผู้ศึกษาแสดงความเคารพในกรรมฐานและผู้สอนกรรมฐาน เพื่อให้เกิดความยำเกรง และไม่ดูแคลนในกรรมฐานและครูอาจารย์ผู้สอน ดังกรณีของนางชุชุตตราอุบาสิกา เมื่อพระอัศรมเหสีสามาวดีขอให้นางแสดงธรรมที่นางได้ฟังหรือได้เรียนรู้มาจากพระพุทธองค์ นางชุชุตตราได้แสดงความจำนงให้จัดสถานที่ให้เหมาะสม ทั้งนางเองก็ได้ชำระร่างกายนุ่งห่มผ้าสะอาด จากนั้นจึงนั่งบนอาสนะที่สูงกว่าผู้ฟังหรือผู้ต้องการศึกษา โดยมีคำนิมิตถึงสถานะของผู้ฟังว่าจะมีสถานะอย่างไร ไม่ว่าจะเป็นพระอัศรมเหสี หรือนางสนมกำนัลผู้ใหญ่ ให้ความสำคัญกับกรรมฐานมาก^{๓๙}

^{๓๖} พระมหานรินทร์ มหาสมมรภิกขุ, “การศึกษาเปรียบเทียบแนวการปฏิบัติกรรมฐานของหลวงพ่อดำเนินจิตตสุโขกับพุทธทาสภิกขุ”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๒๐.

^{๓๗} พระเทพวิมลโมลี, คู่มือพระอุปัชฌาย์, (กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตการพิมพ์, ๒๕๒๖), หน้า ๓๖.

^{๓๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๒.

^{๓๙} ปัญญา ใช้บางยาง, ๔๖ อุบาสิกา พุทธสาวิกาในสมัยพุทธกาล, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของธรรมสภา, ๒๕๕๒), หน้า ๑๑๐-๑๑๑.

๒.๑.๑.๑ การสอนกรรมฐานในยุคต้น

การสอนกรรมฐาน ในระยะต้นพุทธกาล พระพุทธองค์ทรงสอนพระภิกษุสงฆ์ ด้วยพระองค์เอง คือทรงสอนให้สาธยายอาการ ๓๒ และให้พิจารณาความสิ้นไปเสื่อมไปของร่างกาย^{๔๐} แล้วแยกไปบำเพ็ญในที่สงบ มีป่าช้า ป่าทึบ ภูเขา ถ้ำ เรือนร้าง เป็นต้น ต่อมาพระสาวกโดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ พระสาวกผู้ที่ได้รับการเป็นพระอุปัชฌาย์ หรือ เป็นครูอาจารย์ได้เป็นผู้สอนกรรมฐาน ตามอย่างพระบรมศาสดาทรงประทานไว้

๒.๑.๑.๒ การสอนกรรมฐานในยุคต่อมา

ต่อมาเมื่อมีพระภิกษุสงฆ์เพิ่มจำนวนมากขึ้น และได้พากันออกไปปฏิบัติกรรมฐาน หรือที่เรียกว่าบำเพ็ญสมณธรรมตามท้องถิ่นชนบทห่างไกล เป็นที่สนใจแก่อุบาสกอุบาสิกาว่า สิ่งที่พระสงฆ์กำลังปฏิบัติคืออะไร และมีความสนใจจะนำไปปฏิบัติบ้าง พระภิกษุสงฆ์จึงได้สอนกรรมฐาน แก่คฤหัสถ์เพราะได้พิจารณาแล้วว่า พระบรมศาสดามีได้ทรงห้าม จึงมีการสอนกรรมฐานแก่คฤหัสถ์เกิดขึ้น^{๔๑}

๒.๑.๑.๓ วิธีการสอนกรรมฐาน

ในการสอนกรรมฐานนั้น ต้องสอนให้ท่องได้ และทรงจำขึ้นปากขึ้นใจก่อน ทั้งโดยอนุโลมและปฏิโลม จากนั้นจึงสอนให้พิจารณาด้วยใจ ให้เห็นโดยความเห็นของปฏิภาณ โดยสี่ สัจฐาน โดยอาการที่เกิดที่อาศัยเป็นต้น ให้เห็นชัดประจักษ์ว่า ล้วนแต่เป็นที่ตั้งแห่งความไม่สะอาดปฏิภาณ ทำลายความสำคัญผิดว่าสวยงาม ว่าเป็นตัวตน ว่าเป็นสัตว์ ว่าเป็นบุคคล แยกพิจารณาออกเป็นส่วนๆ ให้เห็นเป็นแต่สภาพของส่วนนั้นๆ พิจารณาเบื่องบนแต่ปลายเท้าขึ้นไป เบื่องต่ำแต่ปลายผมลงมา จนเกิดความปฏิภาณปรากฏชัดในใจตามความเป็นจริงของส่วนนั้นๆ จะเป็นสิ่งที่ป้องกันกิเลสที่ทำให้ใจฟุ้งซ่านได้^{๔๒}

ต่อมาการสอนกรรมฐานได้ปรากฏเป็นที่แพร่หลายทั้งกลุ่มบรรพชิตและคฤหัสถ์ในสมัยพุทธกาลและสืบเนื่องมาถึงปัจจุบัน

^{๔๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๓.

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^{๔๒} พระเทพวิมลโมลี, คู่มือพระอุปัชฌาย์, หน้า ๔๒.

๒.๒ ความหมายของสตรีในสมัยพุทธกาล

คำว่า “สตรี” ที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา มีความหมายที่ให้ไว้หลากหลาย ในที่นี้ผู้วิจัยจะนำเสนอเป็น ๒ ประเด็น คือ

๒.๒.๑ ความหมายของสตรีในทางภาษาศาสตร์

๒.๒.๒ ความหมายของสตรีที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

๒.๒.๑. ความหมายของสตรีในทางภาษาศาสตร์

ทางภาษาศาสตร์ เมื่อกล่าวถึงคำว่าสตรีนี้ พบว่ามีรากศัพท์มาจากคำว่า สตี ความหมายว่า สตรี, หญิงดี, ศรีภรรยา (ปติพพตา)

มีรูปวิเคราะห์ว่า อสตี ภวตีติ สตี มีความหมายว่า หญิงผู้เป็นหญิง คือ มีความเป็นหญิง (อส ธาตุในความหมายว่า มี, เป็น อต ปัจจัย อี อิต., ลบ อ ต้นธาตุและสระหน้า)

และรูปวิเคราะห์ว่า สเมตีติ สตี มีความหมายว่า หญิงที่สงบนิ่ง (สม ในความหมายว่าสงบ อต ปัจจัย, อี อิต., ลบ ม ที่สุดธาตุ)^{๔๓}

๒.๒.๒ ความหมายของสตรีที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

จากการศึกษาศัพท์ว่า สตรี ในพระไตรปิฎก ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยนั้น คำพูดหรือศัพท์ที่ใช้เรียกว่า สตรี โดยตรงนั้นไม่ปรากฏชัด แต่มีศัพท์ที่ใช้ในลักษณะของความหมายเดียวกัน หรือมีความใกล้เคียงกัน หรือเป็นคำใช้แสดงสถานะของสตรี ได้แก่ คำว่า “มาตุคาม” และเรียกสตรีผู้ถึงพระรัตนตรัย คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะว่า “อุบาสิกา”

คำว่า มาตุคาม หมายถึง หญิงมนุษย์โดยกำเนิด ไม่ใช่นางยักษ์ ไม่ใช่นางเปรต ไม่ใช่สัตว์ดิรัจฉานตัวเมียว่า

ส่วนคำว่า อุบาสิกา หมายถึง หญิงผู้ถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์เป็นสรณะ^{๔๔}

สรุปความว่า สตรี หมายถึง หญิงมนุษย์ตั้งแต่แรกเกิดหรือหญิงโดยทั่วไป หากเป็นผู้ยอมรับนับถือพระรัตนตรัย เรียกว่า อุบาสิกา

^{๔๓} ดูรายละเอียดในโรงพิมพ์เลี้ยงช้าง, พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ชุดศัพท์วิเคราะห์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี้ยงช้าง, ๒๕๕๐), หน้า ๖๕๕.

^{๔๔} ดูรายละเอียดใน วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๑/๔๔๔/๔๗๔-๔๗๕.

๒.๓ บทบาทของสตรีในสมัยพุทธกาล

บทบาท หมายถึง การทำหน้าที่ที่กำหนดไว้^{๔๕} บุคคลย่อมแสดงบทบาทหรือปฏิบัติหน้าที่ตามสถานภาพที่ตนได้รับ^{๔๖} สตรีในสมัยพุทธกาลได้รับสถานภาพความเป็นสตรีมาโดยกำเนิด จึงมีบทบาทที่ควรศึกษาเป็นเบื้องต้นก่อนใน ๓ มิติ คือ บทบาททางสังคม บทบาททางครอบครัว บทบาททางพระพุทธศาสนา

๒.๓.๑ บทบาททางสังคม

บทบาทหรือหน้าที่ทางสังคมของสตรีโดยในสมัยพุทธกาล ได้รับอิทธิพลมาจากศาสนาพราหมณ์และวัฒนธรรมฮินดูเป็นหลัก ได้ผ่านการพัฒนามาตั้งแต่สมัยพระเวทและสมัยอุปันิษัท สตรีชาวฮินดูได้สร้างความสามารถทางปัญญาตลอดจนเสรีภาพทางจิตวิญญาณ แต่ก็ยังอยู่ในฐานะเป็นช้างเท้าหลัง นอกจากนี้แล้วยังถือเป็นสมบัติของบุรุษ สตรีจะมีเสรีภาพที่อยู่ในขีดจำกัดภายใต้กรอบชีวิตของครอบครัว จึงไม่มีโอกาสในการตัดสินใจดำเนินชีวิตได้ด้วยตัวเอง โดยจะมีสามีเป็นผู้ปกครองเป็นใหญ่ในครอบครัว แม้แต่เรื่องของการศึกษา สตรีไม่มีสิทธิ์และโอกาสในการศึกษาพระเวท แต่จะเป็นเพียงผู้ร่วมกับสามีในการประกอบพิธีกรรมและสนับสนุนสามีเท่านั้น

เมื่อกล่าวถึงชีวิตด้านการแต่งงาน ไม่มีหลักฐานอะไรที่ระบุว่าเด็กหญิงจะแต่งงานได้เมื่ออายุเท่าไร ในวรรณคดีบาลีพบว่า เด็กหญิงเข้าพิธีสมรสเมื่ออายุ ๑๖ ปี^{๔๗} เช่น นางกุนทลเกสี ธิดาของเศรษฐีในกรุงราชคฤห์ เข้าสู่วัยสมรสเมื่ออายุได้ ๑๖ ปี เพราะในวัยนี้สตรีเพศมีความปรารถนาที่จะไปสมรสอยู่กับชาย^{๔๘} หรือนางปฏาจารา ธิดาของเศรษฐีในกรุงสาวัตถี ก็ได้เข้าพิธีอภิเษกสมรสเมื่ออายุได้ ๑๖ ปี เช่นกัน ทั้งยังเป็นวัยที่เหมาะสมสำหรับเด็กหญิงที่จะสมรสในวัยนั้น^{๔๙}

การถือกำเนิดของบุตรหญิงในสมัยพุทธกาลนั้น แม้จะไม่มีหลักฐานแสดงว่าได้รับการต้อนรับและเป็นที่ยินดี แต่ก็ไม่มีหลักฐานที่แสดงว่า การได้บุตรหญิงนั้นเป็นความเศร้า ความผิดหวังของ

^{๔๕} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร :บริษัท อักษรเจริญทัศน์ อจท. จำกัด), หน้า ๔๕๙.

^{๔๖} สังคมวิทยา : การจัดระเบียบทางสังคม [ออนไลน์].

แหล่งที่มา : http://www.baanjommyut.com/library/social_sciences/14.html [๒๕ มี.ค. ๒๕๕๖].

^{๔๗} เรื่องอุไร กุศลาสัย, สตรีในวรรณคดีพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๕), หน้า ๑.

^{๔๘} พุ.ธ.อ.(ไทย) ๔/๑๕๒.

^{๔๙} เรื่องอุไร กุศลาสัย, สตรีในวรรณคดีพุทธศาสนา, หน้า ๒.

ครอบครัว นอกจากนั้นแล้วยังไม่มีหลักฐานใดที่แสดงว่าบุตรชายได้รับการต้อนรับดีกว่าอีกด้วย^{๕๐} พระพุทธศาสนาไม่ได้ให้ความสำคัญต่อความเชื่อในเรื่องของพิธีกรรม ที่จำเป็นต้องมีบุตรชายเป็นผู้ประกอบพิธีให้แก่บิดาผู้ล่วงลับต่อไป ดังนั้นบุตรชายหรือบุตรหญิงจึงไม่มีความแตกต่างกันในด้านการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาหรือตามความเชื่อ โดยทั่วไปการถือกำเนิดของทั้งเด็กชายและเด็กหญิงนั้นก็ได้รับการต้อนรับทั้งยังเป็นที่น่ายินดีด้วยกันในฐานะที่เป็นลูก เป็นศูนย์รวมแห่งความหวังของพ่อแม่ ในนิตติปิฎกตสมสูตร มีการกล่าวถึงบุตรโดยไม่ได้เจาะจงเพศว่า ความรักเสมอด้วยบุตรไม่มี...^{๕๑} เช่น กรณีของพระเจ้าปเสนทิโกศลซึ่งไม่เบื่อบานพระทัย เพราะมีพระประสงค์จะได้พระโอรสมากกว่าเมื่อพระพุทธเจ้าทรงทราบเหตุ จึงได้ตรัสคาถาเหล่านี้ในเวลานั้นว่า

มหาบพิตรผู้เป็นใหญ่กว่าปวงชน
แท้จริง แม้หญิงบางคนก็ยังดีกว่า
ขอพระองค์จงชุบเลี้ยงไว้เถิด
หญิงผู้มีปัญญา มีศีล บำรุงแม่ผู้พ่อผู้จตุเวทดา
จงรักภักดีต่อสามียังมีอยู่
บุรุษที่เกิดจากหญิงนั้นย่อมแก่แล้วกล้า เป็นใหญ่ในทิศได้
บุตรของภรรยาดีเช่นนั้น ก็ครองราชสมบัติได้^{๕๒}

พระพุทธองค์ทรงยกย่องและให้เกียรติสตรี โดยทรงประทานพรสนะเกี่ยวกับบุรุษและสตรีว่ามีความสามารถเสมอกัน บุคคลจะดีได้นั้นเพราะความรู้ ความสามารถ การกระทำ ไม่ใช่ที่เพศ^{๕๓}

ต่อมาบทบาททางสังคมของสตรีในสมัยพุทธกาลได้รับการยอมรับมากขึ้น หลังจากพระพุทธองค์ทรงประทานอนุญาตการบวชให้แก่สตรีคนแรก คือ พระมหาปชาบดีโคตมี ก่อให้เกิดการตื่นตัวทางวัฒนธรรมอินเดียและส่งผลกระทบต่อฐานะสตรี

๒.๒.๒ บทบาททางครอบครัว

ครอบครัวเป็นสถาบันแรกทางสังคม ที่มนุษย์ซึ่งมีสัญชาตญาณในการรวมกลุ่มอยู่กันเป็นจำนวนมาก จะได้เรียนรู้ที่จะใช้ประโยชน์จากการอยู่ร่วมกัน^{๕๔} ครอบครัวมีหน้าที่หลายด้าน เช่น

^{๕๐} ปาริชาต นนทกานันท์, แนวความคิดเกี่ยวกับสตรีในพุทธปรัชญา, วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓).

^{๕๑} ส.ส.(ไทย) ๑๕/๑๓/๑๓.

^{๕๒} ส.ส.(ไทย) ๑๕/๑๒๗/๑๕๐.

^{๕๓} ปาริชาต นนทกานันท์, แนวความคิดเกี่ยวกับสตรีในพุทธปรัชญา, หน้า ๘.

^{๕๔} สมภาร พรหมทา, พุทธปรัชญา : มนุษย์ สังคม และปัญหาจริยธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒,
(กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๘), หน้า ๒๔๐.

ด้านการปกครอง เศรษฐกิจ ศาสนา และสังคม^{๕๕} ในสมัยพุทธกาล บทบาทหรือหน้าที่ทางครอบครัว กำหนดจากสถานภาพของบุคคลในครอบครัวคนนั้นๆ ว่าอยู่ในสถานภาพใด สตรีในสมัยพุทธกาลก็เช่นกัน มีบทบาทที่แตกต่างกันตามสถานภาพหรือฐานะของตน ซึ่งผู้วิจัยจะได้นำเสนอบทบาทของ สตรีในสมัยพุทธกาลใน ๓ ฐานะ คือ ในฐานะบุตร ในฐานะภรรยา และในฐานะมารดา ไปตามลำดับ

(๑) บทบาทสตรีในฐานะบุตร

ในสมัยพุทธกาล บทบาทของสตรีผู้เป็นลูกนั้นได้เปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นกว่าเดิมคือการถือกำเนิดของบุตรหญิงนั้น แม้จะไม่มีหลักฐานแสดงว่าได้รับการต้อนรับและเป็นที่ยินดี แต่ก็ไม่มีหลักฐานที่แสดงว่า การมีบุตรหญิงที่เป็นภาระ ทั้งยังเป็นความกังวลของพ่อแม่ นั่นคือเมื่อถึงวัยอันควรแล้ว หญิงใดที่พ่อแม่ไม่สามารถหาผู้ครองจัดการแต่งงานให้ได้ก็จะเป็นความอับอายของวงศ์ตระกูล โดยในสมัยนั้นถือกันว่า หน้าที่ของหญิงสาวคือการแต่งงานมีครอบครัว^{๕๖} ดังนั้นหญิงใดที่ไม่สามารถหาชายที่จะมาเป็นสามีได้ จึงเป็นที่เพ่งเล็ง เป็นที่ดูหมิ่นดูแคลนของสังคม การมีบุตรหญิงจึงเป็นความทุกข์ของพ่อแม่

เมื่อกล่าวถึงบุตรตามความนิยมนับถือกันในความคิดเห็นของคนอินเดียสมัยนั้น แบ่งบุตรหรือลูกเป็น ๓ ประเภทคือ

๑) ศิษย์ที่ศึกษาเล่าเรียนศิลปวิทยาการต่างๆ ฟานักอยู่ในสำนักอาจารย์ คอยปรนนิบัติพัดวี และรับใช้อาจารย์ มุ่งศึกษาหาความรู้อันเป็นมรดกตกทอดมาจากอาจารย์อย่างเดียว มิได้มุ่งที่จะรับทรัพย์มรดกอันใดจากอาจารย์ มักจะพูดกันติดปากว่า “ลูกศิษย์” หรือที่เรียกว่า “อันตวาสิกบุตร”

๒) ทารกที่เขาให้เลี้ยงดูต่างลูก หรือทารกที่ขอเขามาเลี้ยงต่างลูก ไทยเรามักจะเรียกว่า “บุตรบุญธรรม” ลูกประเภทนี้มีฐานะหน้าที่และสิทธิเหมือนลูกตัว ที่เรียกว่า “ทินนุกบุตร”

๓) ทารกที่เกิดจากสหายเลือดของตน นี้เรียกว่า “อัตรชบุตร”

ดังปรากฏในขุททกนิกาย ชาดกว่า

ธรรมดาลูกมี ๓ ประเภท คือ

(๑) ลูกศิษย์ (๒) ลูกบุญธรรม (๓) ลูกในไส้

อย่างอื่นหาไม่มี ท่านจงยินดีเถิด^{๕๗}

^{๕๕} ทศนีย์ ทองสว่าง, **สังคมไทย**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๗), หน้า ๙๘.

^{๕๖} ลักษณะวัต ปาละรัตน์, **สตรีในมุมมองของพุทธปรัชญา**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๗.

^{๕๗} ขุ.ชา.ตีสติ. (ไทย) ๒๗/๒๘๓/๕๘๑.

เมื่อนำบุตรทั้ง ๓ ประเภท มาจำแนกตามระดับความประพฤติปฏิบัติ จัดเป็น ๓ ประเภทเช่นกัน ดังที่พระพุทธองค์ทรงตรัสในพระไตรปิฎกตอนหนึ่งว่า

ภิกษุทั้งหลาย บุตร ๓ จำพวกนี้ มีปรากฏอยู่ในโลก

บุตร ๓ จำพวกไหนบ้าง คือ

๑. อติชาตบุตร (บุตรที่มีคุณสมบัติสูงกว่ามารดาบิดา)
๒. อนุชาตบุตร (บุตรที่มีคุณสมบัติเสมอกับมารดาบิดา)
๓. อวชาตบุตร (บุตรที่มีคุณสมบัติต่ำกว่ามารดาบิดา)^{๕๘}

สตรีในบทบาทที่เป็นลูกในสมัยก่อนมีสิ่งที่ไม่แตกต่างกับยุคปัจจุบันเท่าไรนัก นั่นคือ การเอาความเป็นลูกมาอ่อนน้อม ปรนเปรอเพื่อให้ได้ในสิ่งที่ตนเองต้องการหรือปรารถนา แต่หากว่าไม่ได้ในสิ่งที่ตนเองประสงค์หรือได้รับการปฏิเสธจากพ่อแม่ ก็จะมองว่าชีวิตของตนนั้นมีค่าน้อยกว่าสิ่งที่ตนต้องการนั้นเสียอีก นั่นคือการตามใจตนเองมากกว่าที่จะต้องมาคำนึงถึงสิ่งใดเป็นสิ่งที่ถูกหรือผิด แต่ประการใด ดังเช่น นางภัททาภูกุณชลเกสี^{๕๙} เกิดในครอบครัวเศรษฐีพร้อมทั้งมีบริวารมากมาย นางเติบโตเป็นสาวแล้ว วันหนึ่งนางเห็นโจรทางหน้าต่างคนหนึ่งชื่อสัตตคุกะ ที่กำลังถูกคุมตัวมายังแดนประหาร นางเกิดจิตพิภพพร้อมกับคร่ำครวญว่าถ้าหากไม่ได้โจรผู้นั้นมาเป็นสามี นางก็จะไม่มีชีวิตอยู่ได้อีกต่อไป บิดามารดารักนางมาก เนื่องจากมีลูกสาวอยู่คนเดียว หวังที่จะให้นางมีชีวิตอยู่ จึงติดสินบนกับตำรวจหลวงให้ปล่อยตัวโจรสัตตคุกะผู้นั้น แล้วให้มาเป็นสามีของนาง ซึ่งหลังจากที่โจรมาอยู่ด้วยไม่นาน สามีนั้นไม่ละทิ้งนิสัยเดิมที่เคยเป็นโจรอยู่แล้ว พอเห็นทรัพย์สมบัตินั้นมีค่ามากกว่าชีวิตของคน จึงเกิดความโลภ เขามีแผนหลอกให้นางประดับประดาด้วยอาภรณ์อันมีค่า แล้วพานางไปหมายจักทำการปลีกรรมแก่เทวดาบนเขาทังโจร เพื่อต้องการฆ่านางให้ตายไปเสีย หมายจะได้เครื่องประดับเหล่านั้นไปเป็นของตน แต่ในที่สุดนางก็รู้เท่าทันสามี จึงคิดออกอุบายเพื่อให้เขาหลงเชื่อ หลังจากนั้นนางได้ผลักเขาตกลงเหวจนเสียชีวิตไปก่อน หรือในกรณีของนางปฐาจารา^{๖๐} ที่เกิดมาในครอบครัวเศรษฐี เมื่อเติบโตเป็นสาว บิดามารดาได้กำหนดวันที่จะต้องแต่งงานกับชายหนุ่มที่มีชาติตระกูลเสมอกัน นางนั้นได้ทำความสนิทสนมจนเกิดความรักใคร่กับคนงานคนหนึ่งในบ้านของตนนั่นเอง เมื่อนางทราบเรื่องดังกล่าว จึงหนีไปกับชายคนงานคนนั้นแล้วไปอาศัยอยู่ด้วยกันในหมู่บ้านแห่งหนึ่ง แล้วมีลูกด้วยกันต้องตระการกำล่ำบาก เพราะนางเคยมีชีวิตที่สุขสบายมาก่อน

^{๕๘} พ.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๗๔/๔๓๑.

^{๕๙} พ.อุป. (ไทย) ๓๓/๒/๔๕๖.

^{๖๐} พ.อุป. (ไทย) ๓๓/๒/๔๕๐.

การเอาความเป็นลูกมาอ่อนน้อมเพื่อให้ได้รับการตามใจ ประคบประหม่อม ทะนุถนอมดูแลเป็นอย่างดี เป็นต้นเหตุให้พ่อแม่สมยอมทำผิดกฎหมายบ้านเมือง หรือติดสินบนเจ้าหน้าที่บ้านเมืองเพื่อความสุขความพอใจของลูก สะท้อนให้เห็นถึงสังคมในสมัยนั้นในเรื่องการหวงแหนลูกมากเกินไป มีการควบคุมลูกให้อยู่ในกรอบ จนกระทั่งลูกไม่เคยใช้ชีวิตอยู่กับโลกภายนอก บางครั้งอาจทำให้มีการตัดสินใจที่หุนหันพลันแล่นและเกิดความผิดพลาดในชีวิตได้ง่าย

บทบาทหรือหน้าที่ที่สำคัญของบุตร ในสมัยพุทธกาลตามแนวทางพระพุทธศาสนา มี ๕ ประการ คือ

๑. ท่านเลี้ยงเรามา เราจักเลี้ยงท่านตอบ
๒. จักทำกิจของท่าน
๓. จักดำรงวงศ์ตระกูล
๔. จักประพฤติตนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท
๕. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน^{๖๑}

(๒) บทบาทสตรีในฐานะภรรยา

คำว่า “ภรรยา” มาจากคำบาลีว่า “ภริยา” หรือจากคำสันสกฤตว่า “ภรรยา” แล้วให้ความหมายในภาษาไทยว่า “เมีย” ซึ่งหมายถึง “หญิงที่อยู่กินกับชายหรือหญิงที่เป็นครองของชาย”^{๖๒} ในวรรณคดีบาลีกล่าวถึงสตรีที่บุรุษนำมาเป็นภรรยาหรือเมียนั้น มีอยู่ ๒๐ จำพวก^{๖๓} คือ

๑. มาตุรฤชิตา หญิงที่ยังอยู่ในความปกครองของมารดา ได้แก่ หญิงที่มีมารดาคอยระวัง ควบคุม ห้ามปราม ให้อยู่ในอำนาจ
๒. ปิตุรฤชิตา หญิงที่อยู่ในความปกครองของบิดา ได้แก่ หญิงที่มีบิดาคอยระวัง ควบคุม ห้ามปราม ให้อยู่ในอำนาจ
๓. มาตูปิตุรฤชิตา หญิงที่ยังอยู่ในความปกครองของมารดาบิดา ได้แก่ หญิงที่มีมารดาบิดา คอยระวัง ควบคุม ห้ามปราม ให้อยู่ในอำนาจ
๔. ภาตุรฤชิตา หญิงที่ยังอยู่ในความปกครองของพี่ชายน้องชาย ได้แก่ หญิงที่มีพี่ชาย น้องชายคอยระวัง ควบคุม ห้ามปราม ให้อยู่ในอำนาจ

^{๖๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒.

^{๖๒} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท อักษรเจริญทัศน์ อจท.จำกัด, ๒๕๒๕). หน้า ๖๕๖.

^{๖๓} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๐๔/๓๔๖-๓๔๗.

๕. ภคณีรฤชิตา หญิงที่ยังอยู่ในความปกครองของพี่สาวน้องสาว ได้แก่ หญิงที่มีพี่สาวน้องสาวคอยระวัง ควบคุม ห้ามปราม ให้อยู่ในอำนาจ

๖. ญาตรฤชิตา หญิงที่ยังอยู่ในความปกครองของญาติ ได้แก่ หญิงที่มีญาติคอยระวัง ควบคุม ห้ามปราม ให้อยู่ในอำนาจ

๗. โคตตรฤชิตา หญิงที่ยังอยู่ในความปกครองของตระกูล ได้แก่ หญิงที่มีบุคคลร่วมตระกูลคอยระวัง ควบคุม ห้ามปราม ให้อยู่ในอำนาจ

๘. ธมมรฤชิตา หญิงที่มีธรรมค้ำครอง ได้แก่ หญิงที่มีตระกูลประเพณีธรรมร่วมกัน คอยระวัง ควบคุม ห้ามปราม ให้อยู่ในอำนาจ

๙. สารฤชิตา หญิงที่มีคู่หมั้น ได้แก่ หญิงที่ถูกหมั้นหมายไว้ตั้งแต่อยู่ในครรภ์โดยที่สุตกระทั้งหญิงที่ชายสวมพวงดอกไม้ให้ด้วย กล่าวว่า “หญิงนี้เป็นของเรา”

๑๐. สปริณฑทา หญิงที่มีกฎหมายค้ำครอง ได้แก่ หญิงที่มีพระราชกฤษฎีกาบังคับโทษไว้ว่า “ชายที่ล่วงเกินหญิงคนนี้ ต้องได้รับโทษเท่านี้”

๑๑. ธนฤชิตา ภรรยาสินได้ ได้แก่ หญิงที่ชายเอาทรัพย์ซื้อมาอยู่ร่วมกัน

๑๒. ฌนทวาสินี ภรรยาที่อยู่ด้วยความพอใจ ได้แก่ หญิงอันเป็นที่รักซึ่งชายคู่รักให้อยู่ร่วมกัน

๑๓. โภควาสินี ภรรยาที่อยู่เพราะสมบัติ ได้แก่ หญิงที่ชายยกสมบัติให้แล้วอยู่ร่วมกัน

๑๔. ปฏวาสินี ภรรยาที่อยู่เพราะแผ่นผ้า ได้แก่ หญิงที่ชายมอบผ้าให้แล้วอยู่ร่วมกัน

๑๕. โอทปตติกินี ภรรยาที่เข้าพิธีสมรส ได้แก่ หญิงที่ชายจับมือจุ่มลงในภาชนะน้ำด้วยกันแล้วอยู่ร่วมกัน

๑๖. โภกตจุมภฏา ภรรยาที่ถูกปลงเทริด ได้แก่ หญิงที่ชายถอดเทริดลงแล้วอยู่ร่วมกัน

๑๗. ทาสี ภรรยาที่เป็นทั้งคนรับใช้เป็นทั้งภรรยา ได้แก่ หญิงที่เป็นทั้งทาส เป็นทั้งภรรยา

๑๘. กมมการี ภรรยาที่เป็นทั้งลูกจ้างเป็นทั้งภรรยา ได้แก่ หญิงที่เป็นทั้งลูกจ้าง เป็นทั้งภรรยา

๑๙. ธชาภฏา ภรรยาที่เป็นเชลย ได้แก่ หญิงที่ถูกนำมาเป็นเชลย

๒๐. มุหุตติกา ภรรยาชั่วคราว ได้แก่ หญิงที่อยู่ร่วมกันเป็นครั้งคราว

หญิง ๒๐ จำพวกนี้ พระโบราณจารย์เจ้าทั้งหลาย มีอาจารย์ผู้รจนากฎาภิธานวินัย เป็นต้น กล่าวว่า เป็นอคมณียวัตถุสำหรับชาย คือชายไม่ควรประพฤติก่อล่วงเกินในหญิง ๒๐ จำพวกนี้ ถ้ามีการประพฤติก่อล่วงเกิน เป็นกาเมสุมิจฉาจาร ส่วนหญิง ท่านมิได้กำหนดอคมณียวัตถุไว้ การเป็นกาเมสุมิจฉาจารสำหรับหญิง ท่านถือเอาหญิง ๒๐ จำพวกนี้เป็นเกณฑ์ คือหญิง ๘ จำพวกข้างต้น ตั้งแต่ ๑-๘ เป็นหญิงที่อยู่ในความปกครองของผู้อื่น ทั้งยังเป็นหญิงสาวที่ยังไม่มีสามีด้วย แม้ประพฤติ

ล่วงเกินกับชายอื่น ก็ไม่เป็นกาเมสุมิฉฉาจารย์ เพราะไม่ได้ล่วงเกินกรรมสิทธิ์ของใคร ถึงแม้จะมีผู้ปกครอง ปกครองท่านก็ไม่มีกรรมสิทธิ์ ส่วนหญิงอีก ๑๒ จำพวกข้างท้าย คือ ตั้งแต่ ๙ ถึง ๒๐ ถ้าประพฤติก่อล่วงเกินกับชายอื่นย่อมเป็นกาเมสุมิฉฉาจารย์โดยแท้ เพราะล่วงเกินกรรมสิทธิ์ของสามีตน ชื่อว่าเป็นการขโมยไปให้ชายอื่น

สตรีทั้ง ๑๒ จำพวกนั้น มิใช่ว่าจะเป็นภรรยาหรือทำหน้าที่ของภรรยาได้สมบูรณ์ทุกจำพวก ในพระไตรปิฎกจัดภรรยาไว้ ๗ ประเภท^{๖๔} คือ

๑. ภรรยาอุจเฉฐฆาต คือ ภรรยาที่คิดประทุษร้าย ไม่เกื้อกูลอนุเคราะห์ ยินดีต่อชายเหล่าอื่น ดูหมิ่นสามี เป็นหญิงที่เขาซื้อมาด้วยทรัพย์ พยายามฆ่าสามี

๒. ภรรยาอุจนางโจร คือ ภรรยาที่มุ่งจะยกยอกทรัพย์แม้มีจำนวนน้อย ที่สามีประกอบศิลปกรรม พาณิชยกรรมและกสิกรรมได้มา

๓. ภรรยาอุจนายหญิง คือ ภรรยาที่ไม่สนใจการงาน เกียจคร้าน กินจุ หยาดคาย ทุร้าย มักพูดคำชั่วหยาด ข่มขู่สามีผู้ขยันหมั่นเพียร

๔. ภรรยาอุจมารดา คือ ภรรยาที่เป็นผู้เกื้อกูลอนุเคราะห์ทุกเมื่อ คอยรักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้ไว้

๕. ภรรยาอุจพิสวาน้องสาว คือ ภรรยาที่เป็นเหมือนพี่สาวน้องสาว มีความเคารพในสามีของตน

๖. ภรรยาอุจเพื่อน คือ ภรรยาเห็นที่สามีแล้วชื่นชมยินดี เหมือนเพื่อนเห็นเพื่อนผู้จากไปนานแล้วกลับมา เป็นหญิงมีตระกูล มีศีล มีวัตรปฏิบัติต่อสามี

๗. ภรรยาอุจทาสี คือ ภรรยาที่ถูกสามีขู่จะฆ่าจะเข่นตี ก็ไม่โกรธ สงบเสงี่ยม ไม่คิดขุ่นเคืองสามี อดทนได้ ไม่โกรธ ประพฤติคล้อยตามอำนาจสามี

ในบรรดาภรรยาทั้งหลายประเภทต่างๆ นี้ ไม่ได้มีการกล่าวไว้อย่างชัดเจนว่า ภรรยาประเภทใดดีที่สุด แต่จากเรื่องของนางสุชาดาในพระไตรปิฎกนั้น มีกล่าวไว้ว่า นางต้องการเป็นทาสีภรรยา ซึ่งอาจมีนัยหมายถึงว่าเป็นภรรยาประเภทที่ดีที่สุด แต่ถ้าจะพิจารณาจากกรณีอื่น เช่น นางอสิทาสี^{๖๕} นางเป็นภริยาที่มีคุณสมบัติของภรรยาหลายประเภทอยู่ในขณะเดียวกัน คือนางเป็นทั้งมาตาภรรยา ภคินีภรรยา สขีภริยา และทาสีภริยา ก็น่าจะเป็นได้ว่าภรรยาที่มีคุณสมบัติเป็นภรรยาประเภทต่างๆ ประกอบกันนั้นเป็นภรรยาชนิดที่สามีต้องการมากที่สุด

^{๖๔} ๑. สดตตก. (ไทย) ๒๓/๖๓/๗๖-๗๘.

^{๖๕} ชุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๔๐๓/๔๗๙.

ในการแนะนำเกี่ยวกับบทบาทของชีวิตการครองเรือนแก่สตรี พระพุทธเจ้าทรงทราบชัดว่า ความสงบและความสามัคคีภายในครอบครัว ส่วนใหญ่นั้นขึ้นอยู่กับสตรี คำแนะนำของพระองค์เป็นจริงสามารถนำไปปฏิบัติได้ **ในสังคาลสูตร**^{๖๖} พระพุทธเจ้าทรงแนะนำถึงหน้าที่ของภรรยาที่มีต่อสามีไว้ ๕ ประการ คือ :-

๑. จัดการงานดี
๒. สงเคราะห์คนข้างเคียงดี
๓. ไม่ประพฤตินอกใจ
๔. รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้
๕. ขยันไม่เกียจคร้านในกิจทั้งปวง

เมื่อพิจารณาบทบาทของภรรยาแล้ว จะเห็นได้ว่าภรรยาไม่ได้เป็นผู้ที่อยู่ใต้หรือเป็นผู้ตามสามีเท่านั้น แต่เป็นผู้แบ่งเบาภาระ ดูแลจัดการทุกสิ่งภายในบ้านให้เรียบร้อย เป็นผู้ช่วยเหลือโดยอยู่ในฐานะเป็นมิตรสนิทของสามีด้วยเช่นกัน

(๓) บทบาทสตรีในฐานะมารดา

คำว่า “มารดา” ได้แก่ “แม่”^{๖๗} หมายถึง “หญิงในฐานะที่เป็นผู้ให้กำเนิดแก่ลูก หรือคำที่ลูกเรียกผู้ให้กำเนิดตน”^{๖๘} มารดานั้นมีชื่อเรียกต่างๆ กันตามลักษณะแห่งการกระทำที่ปรากฏแก่สตรีผู้เป็นมารดา

สตรีในฐานะมารดานั้น จัดว่าเป็นฐานะที่ได้รับความยกย่องมาตั้งแต่สมัยก่อนพุทธกาล พระพุทธศาสนาถือว่าทั้งมารดาและบิดาเป็นพรหมของบุตร กล่าวคือ เป็นผู้ที่มีพรหมวิหาร ๔ ประการ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา ซึ่งหลักธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ แสดงให้เห็นว่า ทั้งมารดาและบิดานั้นเป็นผู้ให้ ไม่มีสิ่งใดที่แสดงว่ามารดาบิดาต้องการหรือหวังอยากจะได้สิ่งตอบแทนจากลูกเลย สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงแสดงคุณของมารดาบิดาว่า “มารดาผู้อนุเคราะห์ประชา ท่านเรียกว่า พรหม บุรพจารย์ และอาหุไนยบุคคลของบุตรทั้งหลาย เพราะเหตุนี้ บัณฑิตพึงนมัสการ และสักการะมารดาบิดานั้นด้วยข้าว ผ้า ที่นอน การอบกลิ่น การให้อาบน้ำ และการชำระเท้า เพราะการปรนนิบัติมารดาบิดานั้นแล บัณฑิตทั้งหลายจึงสรรเสริญเขาในโลกนี้เอง เขาตายไปแล้วย่อมบันเทิงในสวรรค์”^{๖๙}

^{๖๖} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๖๙/๒๑๔.

^{๖๗} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕, หน้า ๗๑๖.

^{๖๘} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕, หน้า ๗๒๗.

^{๖๙} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๓/๑๐๗-๑๐๘.

จึงกล่าวได้ว่า การเลี้ยงดูบุตรด้วยพรหมวิหาร ๔ นั้น ทำให้มารดาบิดามีฐานะเป็นพรหม ที่ทำให้ได้ชื่อว่าเป็นบุรพาจารย์ นั้นหมายถึงว่า เป็นครูคนแรกของลูก เนื่องจากการอบรมสั่งสอนลูก ก่อนครูคนอื่น การให้อภัยเมื่อลูกกระทำผิดพลาด เป็นผู้อุปการะแก่บุตร ทั้งยังเป็นอาหุเนยบุคคล คือ บุตรควรเคารพบูชา

บทบาทหรือหน้าที่ที่สำคัญของมารดา ในสมัยพุทธกาลตามแนวทางพระพุทธศาสนา มี ๕ ประการ คือ

๑. ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว
๒. ให้ตั้งอยู่ในความดี
๓. ให้ศึกษาศิลปวิทยา
๔. หาภรรยา(สามี)ที่สมควรให้
๕. มอบทรัพย์สมบัติให้ในเวลาอันสมควร^{๗๐}

ความเป็นมารดาเป็นลักษณะสำคัญของผู้หญิงทุกคน ศักยภาพของความเป็นมารดามีอยู่ในผู้หญิงทุกคน หญิงวัยรุ่นจะเป็นมารดาในอนาคต หญิงสาวเป็นมารดาและหญิงผู้สูงวัยได้ให้กำเนิดบุตรธิดามาแล้ว แม้ว่าผู้หญิงไม่สามารถได้ให้กำเนิดบุตรธิดาได้ ผู้หญิงนั้นก็ยังคงถือว่าเป็นผู้มีภาวะแฝงของความเป็นมารดาอยู่

จะเห็นได้ว่าความสำคัญของสตรีในบทบาทความเป็นมารดานั้น พอจะเห็นได้จากการที่คนอินเดียในสมัยนั้นได้กำหนดหน้าที่ของบุตรไว้ว่าจะต้องบำรุงเลี้ยงดูบิดามารดา และในพระไตรปิฎกก็ยังได้กล่าวถึงหน้าที่ของบุตรต่อมารดา อันจัดเป็นความรับผิดชอบที่สำคัญของผู้เป็นบุตรพึงปฏิบัติไว้ด้วยเช่นกัน

๒.๒.๓ บทบาททางพระพุทธศาสนา

สตรีในสมัยพุทธกาลที่เข้ามานับถือพระพุทธศาสนานั้น นับว่าเป็นผู้ที่ได้รับโอกาสอันดีทางศาสนา สตรีได้รับโอกาสให้เข้ามามีบทบาทในการศึกษาธรรม ปฏิบัติธรรม และเผยแผ่ธรรมในฐานะภิกษุณี หรือหากแม้ว่ามีได้เป็นนักรบวช หากแต่ครองชีวิตอย่างสามัญชนทั่วไปก็มีฐานะเป็นอุบาสิกาที่มีบทบาทไม่น้อยไปกว่าภิกษุ ภิกษุณี หรืออุบาสก โดยไม่เพียงแต่เป็นผู้อยู่เบื้องหลัง คอยให้ความอุปถัมภ์บำรุง ส่งเสริมพระพุทธศาสนาเท่านั้น ยังมีบทบาทในการทำหน้าที่เผยแผ่คำสอนของพระพุทธศาสนาให้มั่นคงจนกระทั่งถึงปัจจุบัน^{๗๑}

^{๗๐} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๖๔/๒๑๔-๒๑๕.

^{๗๑} พระธรรมาภ นิธิปัญญา (พลกรรณ), บทบาทของอาจารย์สุจินต์ บริหารวนเขตต์ ในการเผยแผ่พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิศึกษาและเผยแผ่พระพุทธศาสนา, ๒๕๕๕), หน้า ๕.

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงยอมรับความสามารถของสตรีกับบุรุษ โดยไม่ได้แบ่งขีดชั้นสติปัญญาระหว่างเพศถึงความเสมอภาคกันในศักยภาพของการบรรลุธรรม คำสอนที่พระพุทธองค์ทรงประทานนั้นก็เป็นการสอนอย่างเดียวกันในทั้ง ๒ ฝ่าย ไม่มีการแบ่งว่าธรรมชนิดใดจะต้องแสดงแก่เพศใด แต่สิ่งที่ทรงคำนึงถึงนั้นจะเป็นไปในทางพิจารณาปัญญา ความสามารถของผู้ฟังว่าจะสามารถรับและเกิดความเข้าใจได้หรือไม่มากกว่า พระพุทธองค์นั้นมีวิธีการที่จะแสดงธรรมกับผู้มีความรู้ระดับปัญญา ตลอดจนอุปนิสัยที่ต่างกันด้วยวิธีการต่างๆ ทั้งยังทรงชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของสตรีที่มีต่อสังคมโลก ตลอดจนความเป็นอยู่ของสังคมจะเป็นสุขได้นั้นต้องอาศัยสตรีเช่นกัน ดังที่พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้ในพระสูตรที่ว่าด้วยอจฺจราสูตร

ทางนั้นชื่อว่าตรง ทิศนั้นชื่อว่าไม่มีภัย
รถชื่อว่าไม่มีเสียงดัง ประกอบด้วยล้อคือธรรม
หิริเป็นฝาประทุนของรถนั้น สติเป็นเกราะกั้นของรถนั้น
เรากล่าวธรรม มีสัมมาทิฏฐินำหน้าว่าเป็นนายสารถิ
ยานชนิดนี้มีอยู่แก่ผู้ใด จะเป็นสตรีหรือบุรุษก็ตาม
ผู้นั้นไปใกล้นิพพานด้วยยานนี้แล^{๗๒}

สตรีนั้นมีโอกาสได้รับการศึกษาพระพุทธศาสนาเหมือนกับบุรุษ ทั้งผู้ที่เข้ามาบวชเป็นภิกษุณีและผู้ดำเนินชีวิตคฤหัสถ์ทั่วไป นั้นแสดงว่าพุทธบริษัทหรือผู้นับถือพระพุทธศาสนามีโอกาสได้รับการศึกษาจากพระพุทธองค์เหมือนกัน และเมื่อสตรีได้มีโอกาสในการบวช สตรีก็มีความสามารถในการดำรงชีวิตในการเป็นนักบวชได้ทัดเทียมกับบุรุษ กล่าวได้ว่าเป็นการยกระดับและสถานภาพของสตรีขึ้นอย่างมาก การยอมรับสตรีเพศให้เข้าไปมีบทบาทในหมู่สงฆ์นั้น เป็นการเปิดโอกาสให้สตรีได้ศึกษา ตลอดจนประกอบพิธีกรรมทางศาสนาได้ด้วยตนเอง ไม่ต้องพึ่งพิงหรือขึ้นอยู่กับผู้ใดในการเข้าสู่จุดหมายของพระศาสนา^{๗๓} ทำให้เรามีโอกาสได้รู้ถึงศักยภาพของสตรีในการบรรลุธรรมได้โดยทั่วไปแล้ว สตรีทั้งหลายก็มุ่งบำเพ็ญเพียรปฏิบัติธรรมตามระเบียบทางศาสนาอันดีงาม มีความสามารถเป็นเลิศในแง่ต่างๆ ได้ไม่แพ้บุรุษ ดังนั้นสตรีจึงมีอิสระและพร้อมที่จะปฏิบัติหน้าที่ในทางศาสนามากขึ้น

^{๗๒} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๔๖/๖๐.

^{๗๓} พระศรีปรีดีโมลีและคณะ, สตรีในพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๔), หน้า ๕.

ส่วนในด้านการสืบทอดและการเผยแผ่พระพุทธศาสนานั้น สตรีก็ทำได้ทัดเทียมบุรุษ จะเห็นได้จากการที่พระพุทธองค์ทรงยกย่องสตรีให้เป็นเอตทัคคะในด้านต่างๆ มากมาย รวมถึงมีคำสอนที่ยกย่องสตรี ตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก พระสูตรสุลสาชากถ ว่าด้วยนางสุลสาหญิงงามเมือง ว่า

ไชว่าชายจะเป็นบัณฑิตในที่ทุกสถานก็หาไม่
 แม้หญิงมีปัญญาเห็นประจักษ์ในเรื่องนั้นๆ ก็เป็นบัณฑิตได้
 ไชว่าชายจะเป็นบัณฑิตในที่ทุกสถานก็หาไม่
 แม้หญิงมีปัญญาคิดเนื้อความได้ฉับพลันก็เป็นบัณฑิตได้^{๗๔}

๒.๔ บทบาทสตรีในการสอนกรรมฐานในสมัยพุทธกาล

หลังจากที่พระพุทธองค์ทรงเปิดโอกาสให้สตรี เข้ามาเป็นสมาชิกของสังฆมณฑลแล้ว ปรากฏว่ามีสตรีจำนวนไม่น้อยที่เข้ามาบวชตลอดจนมีบทบาทในพระพุทธศาสนา โดยสตรีที่เข้ามาบวชนั้นมาจากคนทุกชนชั้นวรรณะในสังคม ได้แก่ ตระกูลกษัตริย์ ชุนนาง พราหมณ์ แม่ค้า ศูทร โสเภณี เป็นต้น ซึ่งพระพุทธองค์ไม่ทรงแบ่งแยก เพราะทุกคนที่เข้ามาสู่พระศาสนานั้นจะต้องปฏิบัติตามวินัยเดียวกัน และจะได้รับการปฏิบัติที่เสมอเหมือนกันหมด ทั้งนี้เป็นการสนับสนุนส่งเสริมความมีเสรีภาพ ความเป็นปัจเจกบุคคลโดยตรงของสตรี ในด้านภูมิปัญญา ความรู้ ความสามารถแล้ว ก็เป็นที่ยอมรับกันว่า สตรีก็สามารถเข้าใจธรรม บรรลุมรรคผล และแสดงธรรมได้^{๗๕} ทั้งนี้มีสตรีทั้งที่เป็นภิกษุณีและอุบาสิกาจำนวนไม่น้อยที่มีความรู้ ความสามารถ เข้าใจธรรมะได้อย่างรวดเร็ว ถ่องแท้ กระทำคุณประโยชน์แก่พุทธศาสนาไว้มาก ซึ่งล้วนเป็นผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบตามพุทธโอวาท จึงได้บรรลุคุณธรรมขั้นสูงสุดคืออรหัตตผล และดำรงตนอยู่ในธรรมโดยตลอด เช่น เป็นผู้มักน้อยสันโดษ รักสงบ ชอบปลีกเ็นอยู่ในป่า จะเข้าหมู่คณะก็เพื่อกิจส่วนรวม หรือจะเข้าหมู่บ้านก็เพื่อทำประโยชน์แก่ชาวบ้าน แต่ละท่านจึงมีความสุขอันเกิดจากอริยมรรคและอริยผลที่ตนบรรลุ

ดังจะเห็นได้จากภิกษุณีและอุบาสิกาในสมัยพุทธกาล ที่ได้รับการยกย่องให้เป็นเอตทัคคะ^{๗๖} ตามตารางดังนี้

^{๗๔} พุ.ชา.อภฺรฺก. (ไทย) ๒๗/๒๒-๒๓/๒๘๘.

^{๗๕} พระศรีปริยัติโมลีและคณะ, สตรีในพระพุทธศาสนา, หน้า ๔๗-๔๘.

^{๗๖} **เอตทัคคะ** พระสาวกที่ได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นผู้ยอดเยี่ยมในทางใดทางหนึ่ง (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๙ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๔๓๘.

ภิกษุณีและอุบาสิกาที่ได้รับการยกย่องในสมัยพุทธกาล		
ลำดับที่	นาม	เอตทัคคะ
๑	พระมหาปชาบดีโคตมีเถรี	ผู้เป็นรัตตัญญู ^{๗๗}
๒	พระเขมาเถรี	ผู้มีปัญญามาก ^{๗๘}
๓	พระอุบลวรรณาเถรี	ผู้มีฤทธิ์มาก ^{๗๙}
๔	พระปฐาจาราเถรี	ผู้ทรงวินัย ^{๘๐}
๕	พระธรรมทินนาเถรี	ผู้เป็นธรรมกถึก ^{๘๑}
๖	พระนันทาเถรี	ผู้ยินดีในฌาน ^{๘๒}
๗	พระโสณาเถรี	ผู้ปรารภความเพียร ^{๘๓}
๘	พระสกุลาเถรี	ผู้มีตาทิพย์ ^{๘๔}
๙	พระภัททาภุณทลเกสาเถรี	ผู้รู้แจ้งได้เร็ว ^{๘๕}
๑๐	พระภัททาภาปิสานีเถรี	ผู้ระลึกชาติได้ ^{๘๖}
๑๑	พระภัททากัจจานาเถรี	ผู้บรรลุภิญญาใหญ่ ^{๘๗}
๑๒	พระกิสาโคตมีเถรี	ผู้ทรงจิวรเศร้าหมอง ^{๘๘}
๑๓	พระสิงคาลมาตาเถรี	ผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา ^{๘๙}
๑๔	นางสุชาดา	ผู้ถึงสรณะก่อน ^{๙๐}
๑๕	นางวิสาขามิคารมาตา	ผู้ยินดียิ่งในการถวายทาน ^{๙๑}

^{๗๗} ๐.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๓๕/๓๐.

^{๗๘} ๐.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๓๖/หน้าเดียวกัน.

^{๗๙} ๐.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๓๗/หน้าเดียวกัน.

^{๘๐} ๐.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๓๘/หน้าเดียวกัน.

^{๘๑} ๐.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๓๙/หน้าเดียวกัน.

^{๘๒} ๐.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๔๐/หน้าเดียวกัน.

^{๘๓} ๐.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๔๑/หน้าเดียวกัน.

^{๘๔} ๐.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๔๒/หน้าเดียวกัน.

^{๘๕} ๐.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๔๓/หน้าเดียวกัน.

^{๘๖} ๐.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๔๔/๓๑.

^{๘๗} ๐.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๔๕/หน้าเดียวกัน.

^{๘๘} ๐.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๔๖/หน้าเดียวกัน.

^{๘๙} ๐.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๔๗/หน้าเดียวกัน.

^{๙๐} ๐.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๔๘/๓๒.

ภิกษุณีและอุบาสิกาที่ได้รับการยกย่องในสมัยพุทธกาล		
ลำดับที่	นาม	เอตทัคคะ
๑๖	นางขุชุตตราอุบาสิกา	ผู้เป็นพหูสูต ^{๙๒}
๑๗	นางสามาวดี	ผู้มีปกติอยู่ด้วยเมตตา ^{๙๓}
๑๘	นางอุตตรานันทมาตา	ผู้ยินดีในฉันท ^{๙๔}
๑๙	นางสุปวาสาโกลิยธิดา	ผู้ถวายเป็นอภินิหาร ^{๙๕}
๒๐	นางสุปียาอุบาสิกา	ผู้บำรุงพระภิกษุอาพาธ ^{๙๖}
๒๑	นางกาติยานี	ผู้เลื่อมใสอย่างแน่นแฟ้น ^{๙๗}
๒๒	นางนกุลมาตาคหปตานี	ผู้กล่าวถ้อยคำที่ทำให้เกิดความคุ้นเคย ^{๙๘}
๒๓	นางกาลิอุบาสิกาชาวเมืองกุรัมมะ	ผู้เลื่อมใสเพราะได้ยินได้ฟังตามๆ กันมา ^{๙๙}

ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยจะได้นำเสนอชีวิตและบทบาทในการสอนกรรมฐานของสตรีที่เป็นเอตทัคคะ เป็นผู้สอนพระกรรมฐาน และมีกิตติคุณปรากฏ ๔ ท่าน ดังนี้ คือ

๑. พระเขมาเถรี
๒. พระปฐาจาราเถรี
๓. พระธรรมทินนาเถรี
๔. นางขุชุตตราอุบาสิกา

โดยผู้วิจัยจะได้นำเสนอบทบาทในการสอนกรรมฐานของแต่ละท่าน และประวัติความเป็นมาเพื่อความเข้าใจในบริบทของการสอนกรรมฐานของแต่ละท่าน ไปโดยลำดับ

^{๙๑} อก.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๕๙/หน้าเดียวกัน.

^{๙๒} อก.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๖๐/หน้าเดียวกัน.

^{๙๓} อก.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๖๑/หน้าเดียวกัน.

^{๙๔} อก.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๖๒/หน้าเดียวกัน.

^{๙๕} อก.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๖๓/๓๓.

^{๙๖} อก.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๖๔/หน้าเดียวกัน.

^{๙๗} อก.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๖๕/หน้าเดียวกัน.

^{๙๘} อก.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๖๖/หน้าเดียวกัน.

^{๙๙} อก.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๖๗/หน้าเดียวกัน.

๒.๔.๑ บทบาทการสอนกรรมฐานของพระเขมาเถรี

พระเขมาเถรี เป็นสตรีจากพระราชวงศ์ชั้นสูง เดิมเป็นพระราชธิดาของพระเจ้ามัททราชแห่งเมืองสาละ ในแคว้นมัททะ ต่อมาได้เป็นพระมเหสีของพระเจ้าพิมพิสาร แห่งเมืองราชคฤห์ แคว้นมคธ ได้ฟังพระธรรมเทศนาจากพระพุทธองค์แล้ว ได้บรรลุธรรมชั้นอนาคามี ได้รับพระบรมราชนุญาตให้บวชเป็นภิกษุณีได้ พระเขมาเถรีเมื่อบวชแล้วได้บรรลุพระอรหัตผล และได้รับการยกย่องจากพระพุทธองค์ให้เป็นผู้เลิศในด้านมีปัญญามาก ยิ่งกว่าภิกษุณีใดในพระพุทธศาสนา

บทบาทในการสอนกรรมฐานของท่านปรากฏเด่นชัด เมื่อพระเจ้าปเสนทิโกศลได้ยินทิตศัพทว่าท่านเป็นภิกษุณีที่มีปัญญามาก จึงได้เสด็จมาถามปัญหาที่ลึกซึ้งกับท่าน พระเขมาเถรีในฐานะที่เป็นภิกษุณีได้ตอบปัญหาที่ละเอียดลึกซึ้ง ที่เกี่ยวกับพระพุทธคุณ เช่น การไม่กลับมาเกิดของพระพุทธองค์ หลังจากปรินิพพาน และปัญหาอื่นๆ ที่สามารถจัดเป็นกรรมฐานในองค์แห่งพุทธานุสสติ ด้วยความอาจหาญและสมมุติธรรม เป็นเหตุให้พระเจ้าปเสนทิโกศลเกิดพระราชศรัทธาอย่างยิ่ง ได้ไปเข้าเฝ้าพระบรมศาสดาตรัสชมเชยพระเถรีกับพระพุทธองค์ แม้พระพุทธองค์ก็ทรงสรรเสริญพระเถรีเช่นกัน

อีกคราวหนึ่ง มารใจบาปได้มาหาพระเขมาเถรี แล้วชวนพระเถรีให้ร่วมอภิรมย์กันด้วยกามคุณ พระเถรีได้แสดงธรรมโปรดมารด้วยโทษของฉันท ๕ อันเป็นอารมณ์ของกรรมฐาน และแสดงโทษของกามคุณ

บทบาทในการแสดงกรรมฐานของพระเขมาเถรี ที่ปรากฏในพระคัมภีร์มี ๒ แห่งที่ได้แสดงมา แสดงให้เห็นความสามารถในการสอนของพระเถรี ที่ได้แสดงบทบาทของท่านในฐานะพุทธสาวิกาทรงปรากฏ ด้วยเหตุปัจจัยที่ผู้วิจัยสรุปได้ ๓ ประการ คือ ๑.ท่านเป็นผู้บรรลุธรรมชั้นสูง ๒.เป็นภิกษุณีที่มีความอาจหาญ ๓.มีวิธีการถ่ายทอดที่เป็นเอกลักษณ์

ต่อไปนี้ผู้วิจัยจะได้นำเสนอประวัติชีวิตและความเป็นมาของพระเขมาเถรี โดยสังเขป

๒.๔.๑.๑ ความเป็นมา

เมื่อกล่าวถึงประวัติของพระเขมาเถรี ผู้วิจัยได้พบประวัติของท่านในอดีตชาติ ซึ่งกล่าวไว้หลายแห่ง มีเนื้อหาที่เป็นประโยชน์ จึงได้นำมาแสดงไว้ก่อนประวัติในชาติปัจจุบัน

ในสมัยของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ พระเขมาเถรีในชาตินั้นเกิดในตระกูลเศรษฐีอยู่ในกรุงหงสวดี เต็มไปด้วยความสุขเป็นอันมาก วันหนึ่งได้ฟังพระธรรมเทศนาจากพระพุทธเจ้าแล้วเกิดความเลื่อมใส จึงขออนุญาตพระบิดาพระมารดาได้แล้ว จึงนิมนต์พระพุทธเจ้าให้ฉันภัตตาหารพร้อมพระสงฆ์สาวกตลอด ๗ วัน เมื่อ ๗ วันผ่านไปแล้ว พระพุทธเจ้าทรงตั้งภิกษุณีรูปหนึ่งไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ เป็นเลิศของภิกษุณีผู้มีปัญญามาก

เมื่อพระนางได้ฟังเรื่องนั้นแล้ว มีความยินดี กราบสักการะพระพุทธรเจ้า ทั้งตั้งความปรารถนา ในตำแหน่งนั้น พระพุทธรองค์ได้ทรงตรัสกับพระนางในความปรารถนาของพระนางจะสำเร็จในสมัย พระพุทธรเจ้าพระนามว่าโคตม ซึ่งพระนางจะได้เป็นภิกษุณีมีชื่อว่าเขมา เป็นธรรมาทายาทของพระพุทธร องค์ จักได้ตำแหน่งอันเลิศนี้ ด้วยอำนาจแห่งบุญกรรม เมื่อพระนางได้ไปเกิดในภพใดๆ ก็ได้เป็นพระ มเหสีของพระราชาในภพนั้นๆ เมื่อได้มาเกิดเป็นมนุษย์ก็ได้เป็นพระมเหสีของพระเจ้าจักรพรรดิ และ พระเจ้าแผ่นดิน^{๑๐๐} มีความสุขทุกภพทุกชาติ

ในสมัยของพระพุทธรเจ้าพระนามว่าวิปัสสี วันหนึ่งพระนางเขมาเข้าเฝ้าพระพุทธรเจ้าได้ฟัง ธรรมแล้วออกบวช ประพฤติพรหมจรรย์อยู่ถึง ๑๐,๐๐๐ ปี ประกอบความเพียร เป็นพหูสูต ฉลาด ในปัจจัยการ ชำนาญในสัจจะ ๔ มีปัญญาละเอียด แสดงธรรมไพเราะ ปฏิบัติกัมมัฏฐานและ ภาวนา^{๑๐๑} และด้วยผลแห่งการประพฤติพรหมจรรย์ เมื่อพระนางได้ไปเกิดในภพใดๆ ก็เป็นผู้มียศ มี โภคะมาก มีทรัพย์มาก มีปัญญา มีรูปงาม มีบริวารที่เชื่อฟัง ด้วยกรรมและประกอบความความเพียร พระนางเป็นที่รักของสามี ทั้งยังได้รับสมบัติทุกอย่างที่สามีมอบให้ ตลอดทั้งผลของการปฏิบัติ เมื่ออยู่ ณ ที่ใดๆ ผู้เป็นสามีและคนอื่นๆ ไม่มีใครดูหมิ่นพระนางเลย^{๑๐๒}

ในสมัยของพระพุทธรเจ้าพระนามว่าโกนาคมนะ พระนางเขมา พระนางธัญชานีพราหมณี และพระนางสุเมธาเถรี ได้ไปเกิดในครอบครัวเศรษฐี อยู่ในกรุงพาราณสี ได้สร้างวิหารถวาย พระพุทธรเจ้าพร้อมพระสงฆ์สาวก และเมื่อพระนางได้ไปเกิดในภพใดๆ นั้นก็เป็นผู้มียศมาก^{๑๐๓}

ครั้นในสมัยของพระพุทธรเจ้าพระนามว่ากัสสปะ พระนางได้เกิดเป็นธิดาคนโต ในบรรดาพระ ราชธิดาทั้ง ๗ พระองค์ของพระเจ้ากาสิ พระนามว่ากิกิ กษัตริย์แห่งกรุงพาราณสี ผู้เป็นอุปัชฌาย์ของ พระพุทธรเจ้า มีนามว่าสมณี ได้ฟังธรรมของพระพุทธรเจ้าแล้วเกิดความศรัทธา ต้องการออกบวช พระ ราชบิดาไม่ทรงอนุญาต แต่พระนางและพี่น้องทั้งหมดไม่ทรงย่อท้อ ขวนกันประพฤติพรหมจรรย์ใน ขณะที่ยังเป็นพระกุมารีอยู่ในพระราชวังถึง ๒๐,๐๐๐ ปี ยินดีในการบำรุงพระพุทธรเจ้า พระราชธิดา ทั้ง ๗ พระองค์นั้น คือ (๑) พระนางสมณี (๒) พระนางสมณคุตตา (๓) พระนางภิกษุณี (๔) พระ นางภิกษุทาสิกา (๕) พระนางธรรมมา (๖) พระนางสุธรรมมา (๗) พระนางสังฆทาสิกา พระนาง และพี่น้องทั้งหมดได้สร้างวัดและวิหารถวายพระพุทธรเจ้า^{๑๐๔}

^{๑๐๐} ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๓๐๐/๔๒๗.

^{๑๐๑} ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๓๐๖/หน้าเดียวกัน.

^{๑๐๒} ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๓๑๐/๔๒๘.

^{๑๐๓} ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๓๑๓/๔๒๙.

^{๑๐๔} G.P. Malalasakera, Dictionary of Pali Proper Names, (New Delhi : Munshiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd., 1998), p.727.

ทั้งนี้ในพระราชนิพนธ์ทั้ง ๗ พระองค์นั้น ในชาติสุดท้ายได้มาเป็น (๑) พระเขมาเถรี (๒) พระอุบลวรรณาเถรี (๓) พระปฐาจาราเถรี (๔) พระกมลทลเกสาเถรี (๕) พระกสิศาโคตมีเถรี (๖) พระธรรมทินนาเถรี และ (๗) นางวิสาขา มหาอุบาสิกา ตามลำดับ

ในชาติดังกล่าว พระนางสมณิได้ฟังมหานิทานสูตร จากพระพุทธเจ้ากัสสปะ แล้วนำมาศึกษาปฏิบัติ^{๑๐๕}

ในชาติปัจจุบัน ซึ่งเป็นชาติสุดท้าย สมัยของพระพุทธเจ้าพระนามว่าโคตม พระนางได้เกิดเป็นพระราชนิดาของพระเจ้ามัททราช ณ กรุงสาละวัน มัททราช เมื่อเกิดมาพระนางได้รับความสุขสำราญ เพราะฉะนั้นจึงมีพระนามว่า เขมา^{๑๐๖} เป็นราชิดาที่โปรดปรานของพระราชาบิดามาก พระนางมีรูปร่างและผิวพรรณงามดั่งทอง เมื่อเจริญวัยเป็นสาว พระราชาบิดาก็ถวายแก่พระเจ้าพิมพิสารและเป็นที่โปรดปรานของพระองค์ พระนางเองนั้นมีความยินดีพอใจในการบำรุงดูแลรูปกายของตนมาก เป็นผู้หลงมัวเมาแต่ในรูปโฉมของตนเอง พระนางจึงไม่ต้องการเสด็จไปเฝ้าพระพุทธเจ้า เพราะทรงเกรงว่าพระพุทธองค์จะทรงกล่าวเรื่องโทษของรูปกาย

พระเจ้าพิมพิสารนั้นเป็นอัครอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้า เกิดความไม่พอใจที่พระนางยังไม่ไปเฝ้าพระพุทธองค์^{๑๐๗} ซึ่งได้ทรงดำริว่า เราเป็นอัครอุปัฏฐากของพระพุทธองค์ แต่อัครเมสสีของอริยสาวกเช่นนี้กลับไม่ไปเฝ้าพระทศพล ข้อนี้น่าไม่ชอบใจเลย ดังนั้นพระองค์จึงคิดอุบายด้วยการให้นักกวีสรรพวิประพันธ์ ถึงคุณสมบัติความงามของพระเวฬุวันวิหารที่ประทับของพระพุทธองค์ เพื่อให้พระนางได้สดับในบทประพันธ์นั้น^{๑๐๘} เมื่อพระนางได้ยินคำพรรณนาความงามของพระวิหารแล้ว มีพระประสงค์จะเสด็จไปชม จึงเข้าไปกราบทูลพระราชาผู้เป็นพระสวามี ซึ่งพระองค์ทรงอนุญาตและยินดีให้เสด็จไปตามพระประสงค์

๒.๔.๑.๒ การศึกษาธรรม

พระพุทธองค์ทรงทราบการเสด็จมา และวาระจิตของพระนางที่ยังติดข้องในความงามอยู่ จึงทรงเนรมิตสตรีรูปงามนางหนึ่ง กำลังนั่งถวายนั่งพักอยู่ใกล้กับพระพุทธองค์ พระนางทอดพระเนตรเห็นสตรีนางนั้นมีรูปร่างงามยิ่งนัก จึงเกิดความคิดผิดว่า ในเมื่อพระพุทธองค์ทรงตรัสในโทษของรูป

^{๑๐๕} ชุ.อป. (ไทย) ๓๓/๓๒๒/๔๓๐.

^{๑๐๖} ชุ.อป. (ไทย) ๓๓/๓๒๕/๔๓๐.

^{๑๐๗} ชุ.เถรี.อ. (ไทย) ๒/๑/๙.

^{๑๐๘} นาริรัตน์ อ.พิพัฒน์, เส้นทางบรรลุมรรค ภิษุณี-แม่ชี จากสมัยพุทธกาลถึงปัจจุบัน,

แต่ทำไมสตรีผู้นี้อยู่ในสำนักของพระพุทธองค์ด้วย และเมื่อพระนางเข้ามาเห็นสตรีสาวนั้นแล้วคิดว่า สตรีคนนี้มีรูปโฉมทั้งเครื่องประดับทั้งงดงามมาก พระนางเองไม่เข้าถึงแม้ส่วนแห่งเสี้ยวของสตรีผู้นี้^{๑๐๙}

พระพุทธองค์นั้นได้ทรงทราบความที่พระนางมีมานะจิตเกิดขึ้นในรูป ดังนั้นจึงทรงแสดงรูป นั้นด้วยอำนาจวิมลวายเป็นต้น ขณะนั้นสตรีสาวสวยคนดังกล่าวได้ถูกความชราอย่า มีผิวพรรณ เปลี่ยนไป ปากอ้า ฟันหัก ผมหงอก น้ำลายไหล หน้าไม่สะอาด หูตึง นัยน์ตาฝ้าฟาง นมหย่อน ยาน เหี่ยวแห้งทั่วกาย หลังค่อมต้องใช้ไม้เท้า ร่างกายผอมซูบซีด ตัวสั้น ล้มลงแล้วหายใจถี่ๆ

ลำดับนั้น ความสังเวชใจได้เกิดกับพระนางอย่างที่ไม่เคยมีมาก่อน เกิดปัญญาเข้าใจอย่างถ่องแท้ถึงความสิ้นความเสื่อมไปของรูปอันไม่มีสาระ นาดำหนิรูปอันไม่สะอาด ที่คนทั่วไปพากันชื่นชม ยินดี และเมื่อพระพุทธองค์ทรงทราบวาระจิตของพระนางแล้ว ทรงตรัสให้เห็นโทษของรูปกายอันไม่สะอาด เปื่อยเน่า มีของเหลวไหลเข้าและไหลออก ทั้งให้พระนางอบรมจิตให้เป็นสมาธิมีอารมณ์เดียว ด้วยอารมณ์ที่ไม่งาม ให้เจริญกายคตาสติให้มีความเบื่อหน่ายมากๆ ในรูปของหญิงคนนั้นเป็นเช่นใด รูปของพระนางเองก็จะเป็นเช่นนั้น รูปกายของพระนางเป็นเช่นใด รูปกายของหญิงคนนี้ก็จะเป็นเช่นเดียวกัน คลายความยินดีพอใจในกายทั้งภายในและภายนอก แล้วอบรมอนิมิตตวิโมกข์ ที่เป็น ความหลุดพ้นอันเกิดจากปัญญาพิจารณาเห็นนามรูปโดยความเป็นอนิจจัง ให้ละมานานุสัย พระนางก็จะเป็นผู้อยู่อย่างสงบ เพราะมานานุสัยสงบระงับไป เปรียบเหมือนกับแมลงมุม เมื่อทำข่ายคือใยแล้ว ก็นอนอยู่ในศูนย์สี่ในที่ทำมกลาง แล้วรีบวิ่งไปฆ่าตักแตนหรือตัวแมลงที่ตกไปในริมสายใย สิบกัณรส ของมันแล้ว ก็กลับมานอนอยู่ในที่นั้นอย่างเดิมฉันใด สัตว์ทั้งหลายที่มีความกำหนดด้วยราคะ โกรธ ด้วยโทสะ หลงด้วยโมะ สัตว์เหล่านั้น ย่อมตกไปสู่กระแสตัณหาที่ตัวเองทำไว้ คือ เขาไม่อาจก้าวล่วง กระแสตัณหานั้นไปได้เช่นกัน^{๑๑๐} พระพุทธองค์จึงทรงตรัสพระคาถาในเวลานั้น ดังความตอนหนึ่งที่ปรากฏในพระไตรปิฎกว่า

สัตว์ทั้งหลายผู้กำหนดยินดีด้วยราคะ

ย่อมตกไปสู่กระแสตัณหา

เหมือนแมลงมุมติดใยที่ตนถักไว้เอง

นักปราชญ์ทั้งหลายตัดกระแสตัณหานั้นได้แล้ว

หมดความไยดี ย่อมละทุกข์ทั้งปวงไปได้^{๑๑๑}

^{๑๐๙} พ.ธ.อ. (ไทย) ๘/๒๙.

^{๑๑๐} พ.ธ.อ. (ไทย) ๘/๓๐.

^{๑๑๑} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๔๗/๑๔๑.

เมื่อพระพุทธองค์ทรงทราบวาระจิตของพระนาง ที่เข้าใจอย่างถ่องแท้ถึงโทษในรูปแล้ว ทรงแสดงมทานิทานสูตร^{๑๑๒} เพื่อทรงแนะนำโปรด เมื่อพระนางได้ฟังพระสูตรนั้นแล้วเกิดความศรัทธาเลื่อมใสในพระธรรมนั้นจึงระลึกถึงสัญญาในกาลก่อนได้ และเมื่อตั้งมั่นอยู่ในสัญญานั้นแล้วก็สามารถชำระธรรมจักขุคือ ปัญญาในมรรค ๓ อันได้แก่ โสดาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรคให้หมดไปได้

พระนางต้องการบวชเป็นภิกษุณี จึงขออนุญาตพระเจ้าพิมพิสารพระสวามี เมื่อได้บวชแล้ว พระเถรีบำเพ็ญเพียรอยู่ ๗ เดือน พิจารณาเห็นความสว่างและดับไปของดวงประทีป มีใจสังเวช เกิดความเบื่อหน่ายในสังขารทั้งปวง ฉลาดในปัจจัยการ ข้ามพ้นโอฆะ กิเลสที่ทรมทักใจสัตว์มี ๔ คือ (๑) กาโมฆะ (๒) ราโวฆะ (๓) ทิฏฐิฆะ (๔) อวิโชฆะ บรรลุอรหัตตผล เป็นผู้มีความชำนาญในฤทธิ์ในทิพพโสธธาตุ ในเจโตปริยญาณ รู้บุพเพนิวาสานุสสติญาณ เป็นผู้ฉลาดในวิสุทธิทั้งหลายคือ สิววิสุทธิ จิตตวิสุทธิ และทิฏฐิวิสุทธิ คล่องแคล่วในกถาวัตถุ รู้แจ้งนัยแห่งพระอภิธรรม เชี่ยวชาญในศาสนา^{๑๑๓}

๒.๔.๑.๓ การสอนกรรมฐาน

ครั้งหนึ่ง สมัยที่พระพุทธเจ้าทรงประทับอยู่ ณ พระเชตวันวิหาร อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี วันหนึ่งพระเถรีเที่ยวจาริกไปในแคว้นโกศล เข้าไปพักอยู่ที่ไตรณวัตถุ (ค่ายเสาระเนียด) อยู่ระหว่างกรุงสาวัตถีกับเมืองสาเกต ครั้งนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จจากเมืองสาเกตไปยังกรุงสาวัตถี ได้ประทับแรมราตรีหนึ่งอยู่ที่ไตรณวัตถุนี้^{๑๑๔} ได้ยินกิตติศัพท์ของพระเถรีว่าเป็นสาวิกาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่าเป็นภิกษุณีที่เป็นบัณฑิตผู้เฉียบแหลม มีปัญญามาก เป็นพหูสูต พุดเพราะมีปฏิภาณดี^{๑๑๕}

ครั้งนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศล ตรัสถามปัญหาที่ละเอียดลึกซึ้งกับพระเถรี เช่นในคำถามที่ว่า จะมีพระพุทธเจ้าเกิดอีกหรือไม่ หลังจากพระพุทธองค์ทรงดับขันธปรินิพพานไปแล้ว ตลอดทั้งปัญหาอื่นๆ อีกหลายประการ โดยพระเถรีนั้นได้อธิบายถึงสาระเรื่องราวต่อเหตุผลตามความเป็นจริง^{๑๑๖}

ต่อมาพระราชาเสด็จเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า แล้วทูลสอบถามปัญหาเหล่านั้นกับพระพุทธองค์ เหมือนกับที่ได้ถามคำถามกับพระเถรี พระราชาก็ได้รับคำตอบเช่นเดียวกับที่พระเถรีตอบทุกประการ

^{๑๑๒} ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๓๕๙/๔๓๔.

^{๑๑๓} ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๓๗๒-๓๗๗/๔๓๗.

^{๑๑๔} สถาบันสันติธรรม, พุทธสาวิกาในสมัยพุทธกาล ๔๐ ภิกษุณีพระอรหันต์, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์), หน้า ๕๔.

^{๑๑๕} ตูรายละเอียดใน ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๔๑๐/๔๖๖.

^{๑๑๖} G.P. Malalasakera, Dictionary of Pali Proper Names, p.728.

ทำให้พระราชาทรงอัศจรรย์ใจกับการอธิบายคำตอบของพระเถรอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน ที่อรรถกับอรรถ พยัญชนะกับพยัญชนะของพระพุทธเจ้ากับพระเถรนั้นเทียบเคียงกันได้เหมือนกัน ไม่ผิดเพี้ยนในบทที่สำคัญ^{๑๑๗}

พระพุทธเจ้าทรงพอพระทัยในคุณสมบัติของพระเถร จึงทรงสถาปนาไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะว่า พระเขมาเถรเป็นผู้เลิศกว่าบรรดาภิกษุผู้มีปัญญามาก^{๑๑๘} และนอกจากนี้ พระเถรยังได้บรรลुวิชา ๓ พร้อมด้วยคุณพิเศษ คือ ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ เห็นแจ้งตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า^{๑๑๙}

ครั้งหนึ่ง มีมารใจบาปได้กล่าวประเล้าประโลม เชิญชวนพระเถรมาร่วมอภิมรณด้วยกันด้วยกามคุณทั้งหลายว่า

เธอยังเป็นสาว มีรูปสวย ถึงเราก็ก็นุ่มนวล

มาสิ เขมา เรามาร่วมอภิมรณด้วยกันด้วยดนตรีเครื่อง ๕ เถิด^{๑๒๐}

พระเขมาเถรได้แสดงธรรมตอบโต้มารใจบาป ซึ่งได้ประกาศความที่ตนหมดความยินดีในกามทั้งปวง จึงได้กล่าวตอบมารผู้นั้นไปว่า

เราตัดอัตถะมระอาด้วยกายที่เปื่อยเน่า กระสับกระส่าย

ซึ่งมีอันจะแตกพังไปเป็นธรรมดาอยู่นี้

เราถอนกามตัณหาได้แล้ว

กามทั้งหลายเปรียบด้วยหอกและหลาว

เป็นเขียงรองสับชิ้นทั้งหลาย

บัดนี้เราไม่มีความยินดีในกามที่ท่านพูดถึง

เรากำจัดความเพลิดเพลินในกามทั้งปวงได้แล้ว

ทำลายกองความมืดได้แล้ว

มารผู้ชั่วช้าเลวทราม ท่านจงรู้อย่างนี้

ท่านถูกเรากำจัดแล้ว

พวกคนเขลาไม่รู้ตามความเป็นจริง

พากันนอบน้อมดวงดาวทั้งหลาย

บูชาไฟอยู่ในป่าแล้วได้สำคัญว่าบริสุทธิ์

^{๑๑๗} ดูรายละเอียดใน ส.สหา. (ไทย) ๑๘/๔๑๐/๔๗๒.

^{๑๑๘} ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๓๘๐/๔๓๘.

^{๑๑๙} ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๓๘๓/หน้าเดียวกัน.

^{๑๒๐} ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๑๓๙/๕๗๗.

ส่วนเราแล นอบน้อมเฉพาะพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
ซึ่งเป็นบุรุษสูงสุด จึงพ้นจากทุกข์ทั้งปวง
ชื่อว่าทำตามคำสั่งสอนของพระศาสดา^{๑๒๑}

วิธีการสอนกรรมฐานของพระเขมาเถรีนั้นไม่เป็นรูปแบบ หากแต่เป็นการสอนให้พิจารณาใน
ชั้น ๕ ประการ (รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ) ปรากฏในคำวิสันหาปัญหาธรรมถวาย
พระเจ้าปเสนทิโกศล และในคำแสดงธรรมโต้ตอบมาร

๒.๔.๒ บทบาทการสอนกรรมฐานของพระปฏาจาราเถรี

พระปฏาจาราเถรี เป็นสตรีมาจากตระกูลเศรษฐี เดิมเป็นพระธิดาของเศรษฐีผู้มีสมบัติ ๔๐
โกฏิ ในกรุงสาวัตถี ในวัยสาวได้ลักลอบเป็นภรรยาของหนุ่มรับใช้และพากันหนีออกไปอยู่ในชนบท
ประสบความลำบาก ต่อมาได้เกิดความทุกข์โศกครั้งใหญ่ในชีวิต คือ สามิ ลูกชาย ๒ คน บิดามารดา
และพี่ชายได้เสียชีวิตในเวลาใกล้เคียงกัน นางเสียใจจนเสียสติไม่มีเสื้อผ้าติดกาย จึงได้ชื่อว่าปฏาจารา
หมายถึงผู้มีมายาทยหายไป หรือ ผู้ไม่มีผ้านุ่งห่ม พระพุทธองค์ได้ช่วยให้นางมีสติกลับคืนมา ได้ฟังพระ
ธรรมเทศนาจากพระพุทธองค์บรรลุโสดาปัตติผล ต่อมาได้เจริญกรรมฐานน่าน้ำมาเป็นอารมณ์
พิจารณาธรรมตามที่พระพุทธองค์สอนก็ได้บรรลุพระอรหัตผล ได้รับการยกย่องจากพระพุทธองค์ให้
เป็นผู้เลิศในทางผู้ทรงพระวินัย ยิ่งกว่าภิกษุณีใดในพระพุทธศาสนา

บทบาทการสอนกรรมฐานของท่าน ปรากฏในพระคัมภีร์ ๓ ครั้ง คือ ครั้งแรก ท่านได้สอน
กรรมฐานจากประสบการณ์ของท่านแก่ภิกษุณี ๓๐ รูปที่มาปฏิบัติอยู่กับท่าน คือสอนให้น่าน้ำมาเป็น
อารมณ์ในการพิจารณากรรมฐาน แล้วเจริญวิปัสสนา จึงได้บรรลุพระอรหัตผล ครั้งที่สอง ได้สอน
ธรรมแก่ขอทานชื่อว่า จันทา ให้เกิดเลื่อมใสแล้วออกบวช รับโอวาทคือกรรมฐานไปปฏิบัติไม่นาน ก็
บรรลุอรหัตผล ครั้งที่สาม ได้โอวาทธรรมกรรมฐานแก่สตรี ๕๐๐ คน ที่เลื่อมใสในการตายของ
บุตรเหมือนกัน ได้ออกบวชบำเพ็ญเพียรอยู่กับท่านไม่นาน ก็บรรลุอรหัตผลพร้อมกับปฏิสัมภิทา ๔

บทบาทในการแสดงกรรมฐานของพระปฏาจาราเถรี ที่ปรากฏในพระคัมภีร์ มี ๓ แห่งที่ได้
แสดงมา แสดงให้เห็นความสามารถในการสอนของพระเถรี ที่ได้แสดงบทบาทของท่านในฐานะพุทธ
สาวิกาให้ปรากฏ ด้วยเหตุปัจจัยที่ผู้วิจัยสรุปได้ ประการ คือ ๑. ท่านเป็นผู้บรรลุธรรมขั้นสูง ๒. เป็น
ภิกษุณีที่มีความเอาใจใส่ในศิษย์ผู้มีเรียนกรรมฐานจากท่าน ๓. มีวิธีการถ่ายทอดที่มาจาก
ประสบการณ์ตรง

ต่อไปนี้ผู้วิจัยจะได้นำเสนอประวัติชีวิตและความเป็นมาของพระปฏาจาราเถรี โดยสังเขป

^{๑๒๑} ขุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๑๓๙/๕๗๘.

๒.๔.๒.๑ ความเป็นมา

สมัยของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ พระนางปฐาจาราเป็นธิดาตระกูลเศรษฐี ในกรุงหงสวดี วันหนึ่งได้ฟังพระธรรมเทศนาจากพระพุทธเจ้าแล้วเกิดความเลื่อมใสศรัทธา ครั้นนั้นพระพุทธเจ้าทรงยกย่องภิกษุณีผู้มีความละเอียด รู้ในกิจอันควรและไม่ควร ไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะว่าเป็นเลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายผู้ทรงพระวินัย ซึ่งพระนางมีจิตยินดี ประารถนาในตำแหน่งนั้น จึงนิมนต์พระพุทธเจ้าพร้อมพระสงฆ์ ถวายไตรจีวร ถวายภัตตาหารตลอด ๗ วัน แล้วเปล่งวาจาปรารถนาตำแหน่งนั้น พระพุทธองค์ทรงได้ทรงพยากรณ์ถึงความปรารถนาของพระนางจะสำเร็จในสมัยของพระพุทธเจ้าพระนามว่าโคดม พระนางจะได้เป็นภิกษุณีมีนามว่าปฐาจารา เป็นธรรมทายาท เป็นสาวิกาของพระพุทธองค์ พระนางยินดี กระทำกุศลจนตลอดชีวิต^{๑๒๒}

ในสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ พระนางเกิดเป็นพระธิดาคนที่ ๓ มีนามว่าภิกษุณีของพระเจ้ากีกิ กษัตริย์แห่งกรุงพาราณสี ผู้เป็นอุปัชฌาย์ของพระพุทธเจ้า วันหนึ่งได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าแล้วเกิดความศรัทธา ต้องการบวช ซึ่งพระราชบิดาไม่ทรงอนุญาต แต่พระนางและพี่น้องทั้งหมด ๗ พระองค์ไม่ทรงย่อท้อ กลับประพฤติพรหมจรรย์ตั้งแต่นั้นเป็นพระกุมารีมาตลอด ๒๐,๐๐๐ ปีอย่างมีความสุขอยู่ในพระราชวัง ยินดีในการบำรุงพระพุทธเจ้า

พระราชธิดาทั้ง ๗ พระองค์ คือ (๑) พระนางสมณิ (๒) พระนางสมณคุตตา (๓) พระนางภิกษุณี (๔) พระนางภิกษุทาสิกา (๕) พระนางธรรมมา (๖) พระนางสุธรรมมา (๗) พระนางสังฆทาสิกา พระนางและพี่น้องทั้งหมดได้สร้างบริเวณถวายพระพุทธเจ้าและพระภิกษุสงฆ์^{๑๒๓} ทั้งนี้ในพระราชธิดาทั้ง ๗ พระองค์นั้น ในชาติสุดท้ายได้มาเกิดคือ (๑) พระปฐาจาราเถรี (๒) พระอุบลวรรณาเถรี (๓) พระเขมาเถรี (๔) พระภัทราภิกษุณีเถรี (๕) พระกิสาโคตมีเถรี (๖) พระธรรมทินนาเถรี และ (๗) นางวิสาขามหาอุบาสิกา ตามลำดับ

ในชาติปัจจุบันซึ่งเป็นชาติสุดท้าย สมัยของพระพุทธเจ้าพระนามว่าโคดม พระนางเกิดเป็นพระธิดาของเศรษฐีผู้มีสมบัติ ๔๐ โกฏิในกรุงสาวัตถี เมื่อเติบโตเป็นสาว ในขณะนั้นมีอายุ ๑๖ ปี บิดามารดาเฝ้าทูลนมอมมาก ให้นางอยู่บนตั่งบนปราสาท ๗ ชั้น และได้ใกล้ชิดสนิทสนมกับชายหนุ่มชาวชนบทคนหนึ่ง ซึ่งเป็นคนรับใช้ในพระราชวังของนางเอง ในครั้งนั้นบิดาและมารดาได้จัดหาคนในสกุลที่มีชาติเสมอกันให้แต่งงานด้วย เมื่อใกล้จะถึงวันแต่งงาน นางกับชายหนุ่มรับใช้ได้ตกลงหนีตามไปอยู่ด้วยกันในหมู่บ้านแห่งหนึ่ง^{๑๒๔} จนกระทั่งวันหนึ่งนางได้ตั้งครรภ์ เมื่อครรภ์แก่จึงอ่อนวอนสามี

^{๑๒๒} ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๔๗๙/๔๕๑.

^{๑๒๓} ดุรายละเอียดใน ขุ.เถรี.อ. (ไทย) ๒/๔/๑๘๔.

^{๑๒๔} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๔/๒๐๖.

เพื่อให้พาไปคลอดบุตรที่บ้านบิดามารดา แต่สามีคัดค้านไม่ยอมให้ไปเพราะเกรงโทษ วันหนึ่งภรรยาจึงแอบหนีออกไป เมื่อสามีกลับมาไม่พบภรรยาพร้อมกับครุ่นคิดว่าเพราะตัวเขาเองภรรยาจึงเป็นคนอนาถา จึงถามคนรู้จัก แล้วออกตามหาจนพบ หวังจะพาภรรยากลับ แต่ภรรยาไม่ยินยอม ขณะนั้นนางเจ็บครรภ์จะคลอด ได้เข้าไปในพุ่มไม้พุ่มหนึ่งแล้วคลอดบุตรในระหว่างทางนั่นเอง และหลังจากคลอดบุตรแล้ว นางก็ระงับการชวนขวายเป็นที่ไปบ้านบิดามารดา จึงกลับมาอยู่ด้วยกันกับสามีอีก^{๑๒๕}

ต่อมานางได้ตั้งครรภ์บุตรคนที่ ๒ เมื่อมีครรภ์แก่ ก็ได้ชวนให้สามีพาไปเยี่ยมบิดามารดาที่กรุงสาวัตถีเหมือนตอนตั้งครรภ์แก่บุตรคนแรก แต่สามีได้พูดผลัดเพี้ยน ซึ่งนางคิดว่าสามีคงไม่พากลับไปแน่ วันหนึ่งเมื่อสามีไม่อยู่ นางจึงออกเดินทางพร้อมลูกคนโต โดยมีได้บอกกล่าวกับสามี เมื่อสามีกลับบ้านไม่พบภรรยา สอบถามคนรู้จักก็ทราบว่ภรรยากลับบ้านเดิม สามีจึงออกเดินทางตามมาพบหวังจะพาภรรยากลับ แต่ภรรยาไม่ยินยอม ซึ่งในช่วงที่อยู่ระหว่างทางนางเจ็บครรภ์ใกล้คลอด ขณะนั้นมีเสียงฟ้าผ่าและฝนตกลงมาไม่ขาดสาย จึงให้สามีช่วยสร้างที่กำบังฝน สามีตรวจสอบดูสถานที่พบพุ่มไม้มีหญ้าปกคลุมแห่งหนึ่ง จึงไปที่นั่นเพื่อจะตัดเอาท่อนไม้จากพุ่มไม้หลังจอมปลวกที่มีหญ้าปกคลุมอยู่ ทันใดนั้นก็มึงพิษเลื้อยออกมากัดเขาตาย ฝ่ายภรรยารอคอยสามีอยู่นาน ในคืนนั้นก็คลอดบุตรคนที่ ๒ และต้องใช้กายกำบังฝนให้บุตรตลอดคืน

จนเช้าวันรุ่งขึ้น นางกับลูกน้อยทั้ง ๒ ได้ค้นหาสามี แล้วพบว่าสามีนอนเสียชีวิตอยู่ใกล้ๆ จอมปลวก นางเสียใจมากร้องไห้รำพันถึงสามีที่ต้องเสียชีวิตเพราะตนเป็นเหตุ^{๑๒๖} พร้อมกันนั้นได้เดินทางไปหาบิดามารดาที่กรุงสาวัตถี^{๑๒๗} ครั้นนั้นนางเป็นทุกข์เพราะการคลอด เป็นคนกำพรว้า หมดที่พึง เดินทางต่อไปจนพบแม่น้ำสายเล็กๆ แห่งหนึ่งมีน้ำเต็มเปี่ยม และแม่น้ำแห่งนี้มีนกเหยี่ยวอาศัยอยู่^{๑๒๘} ถึงฝั่งแม่น้ำจิริวตีมีน้ำสูงประมาณหัวเข่าแต่ไหลเชี่ยวกราก เนื่องจากฝนตกตลอดคืน นางไม่สามารถจะข้ามน้ำพร้อมกับลูกทั้ง ๒ คนในคราวเดียวกันได้ เพราะความที่ตนมีประสบการณ์และกำลังน้อย คิดว่าน้ำลึกมาก จึงให้ลูกคนโตรออยู่ที่ฝั่ง อุ้มลูกคนเล็กข้ามไปไว้อีกฝั่งหนึ่งก่อน จากนั้นจะข้ามมารับลูกคนโต ระหว่างที่เดินถึงกลางแม่น้ำ มีเหยี่ยวตัวหนึ่งคิดว่าทารกนั้นเป็นชิ้นเนื้อ จึงโฉบเอาลูกคนเล็กที่กำลังร้องไห้ไป เมื่อนางเห็น จึงยกมือขึ้นพร้อมกับส่งเสียงดังเพื่อไล่เหยี่ยว ส่วนลูกคนโตเห็นดังนั้นเข้าใจผิดคิดว่ามารดาขวักมือเรียกตน จึงกระโดดลงแม่น้ำ ถูกกระแสน้ำพัดพาไป^{๑๒๙} นางเต็มไปด้วยความเศร้าโศกเสียใจ จึงเดินทางต่อไปยังกรุงสาวัตถี ได้ทราบข่าวจากชายชาวสาวัตถีคน

^{๑๒๕} พ.อ. (ไทย) ๔/๒๐๗-๒๐๘.

^{๑๒๖} พ.อ. (ไทย) ๔/๒๐๙.

^{๑๒๗} G.P. Malalasakera, Dictionary of Pali Proper Names, p.113.

^{๑๒๘} พ.อ. (ไทย) ๓๓/๔๙๔/๔๕๓.

^{๑๒๙} พ.อ. (ไทย) ๔/๒๐๙.

หนึ่งถึงการเสียชีวิตของทั้งบิดามารดาและพี่ชาย ที่ถูกบ้านพังทลายจนเสียชีวิต ทั้งหมดได้ถูกเผาบนเชิงตะกอนเดียวกัน

๒.๔.๒.๒ การศึกษาธรรม

ในครั้งนั้น ร่างกายของนางชูปผอม ทั้งเหลืองซีด ไม่มีที่พึ่ง ตรอมใจจนเสียดิ เดินกระเซะกระเซิงไป^{๑๓๐} อย่างไร้จุดหมาย เดินวนไปวนมา ในขณะนั้นนางไม่รู้สึกลึงผ้าที่นุ่งซึ่งได้หลุดลงตั้งแต่นั้นมาคนทั้งหลายจึงเรียกนางว่า “ปฏาจารา” หญิงเที่ยวไปโดยปราศจากผ้า^{๑๓๑} ผู้คนทั้งหลายเห็นนางแล้ว เข้าใจว่าเป็นหญิงบ้า บางคนได้โปรยฝุ่นลงบนศีรษะ บางคนก็โยนขยะใส่ บางคนก็ขว้างด้วยก้อนดินและท่อนไม้ ในขณะนั้นพระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ได้เห็นนางกำลังเดินมายังพระวิหาร และได้ทรงเห็นว่านางนั้นได้เคยตั้งความปรารถนาไว้แล้ว ทรงดำริว่ามีพระพุทธองค์เพียงองค์เดียวเท่านั้นที่จะเป็นที่พึ่งของนางได้^{๑๓๒}

เมื่อคนทั้งหลายเห็นนาง ได้พยายามห้ามไม่ให้เข้ามาในพระวิหาร แต่พระพุทธองค์ได้เรียกให้นางเข้ามาหาและทรงตรัสกับนางให้กลับได้สติ ด้วยพุทธานุภาพ นางกลับได้สติในขณะนั้น แล้วนั่งหมอบที่พื้นตรงนั้นนั่นเอง มีบุรุษคนหนึ่งได้โยนผ้าผืนหนึ่งไปให้ เมื่อนางปฏาจารานุ่งผ้าผืนนั้นแล้วคลานเข้าไปกราบพระพุทธเจ้า ได้เล่าเรื่องราวทั้งหมดและขอให้ทรงช่วยเหลือ พระพุทธองค์ทรงตรัสเตือนสติว่าไม่มีประโยชน์อะไรเลยที่นางจะต้องเศร้าโศกเสียใจถึงบุตรที่ตายไปแล้ว น้ำตาที่ไหลออกของนางผู้ร้องให้อยู่ในสงสารนี้ ในเวลาที่ปิยชนมีบุตรเป็นต้นตาย ยังมากกว่าน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ ก็เป็นเช่นนั้นเหมือนกัน ทำไมนางจึงยังประมาทอยู่ เพราะฉะนั้น คนทั้งหลาย มีบุตรเป็นต้น แม้เป็นผู้ต้านทานได้ด้วยการให้ข้าวและน้ำเป็นต้น และด้วยการช่วยกิจที่เกิดขึ้นแล้ว (แต่) ในเวลาตาย ชื่อว่าย่อมไม่มีเพื่อประโยชน์แก่การต้านทาน ส่วนบัณฑิตทราบเหตุนี้แล้ว เป็นผู้สำรวมในศีล พึงชำระทางอันมีองค์ ๘ เป็นที่ไปพระนิพพานเพื่อตน ให้หมดจดโดยเร็ว^{๑๓๓} ให้พื่อนคลายปล่อยวางเสีย แล้วแสวงหาประโยชน์เพื่อตนเองจะดีกว่า เพราะบุตร ธิดา ญาติและพวกพ้องนั้น ไม่ได้ช่วยป้องกันหรือต้านทานคนผู้ถึงที่ตายไม่ได้เลย บรรดาหมู่ญาตินั้นก็ไม่มีผู้ใดที่จะสามารถต้านทานความตายได้^{๑๓๔} ซึ่งในขณะนั้นพระพุทธองค์ทรงตรัสพระคาถานี้แก่นางปฏาจารา ดังปรากฏในพระไตรปิฎกตอนหนึ่งว่า

บุคคลเมื่อถึงคราวจะตาย

^{๑๓๐} ชุ.อป. (ไทย) ๓๓/๔๙๙/๔๕๓.

^{๑๓๑} G.P. Malalasakera, Dictionary of Pali Proper Names, p.113.

^{๑๓๒} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔/๒๑๒.

^{๑๓๓} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๗/๑๓๔-๑๓๕.

^{๑๓๔} ชุ.อป. (ไทย) ๓๓/๕๐๑/๔๕๔.

บุตรทั้งหลายก็ด้านทานไว้ไม่ได้

บิดาก็ด้านทานไว้ไม่ได้

พวกพ้องก็ด้านทานไว้ไม่ได้

แม้ญาติพี่น้องก็ด้านทานไว้ไม่ได้

บัณฑิตผู้ส่ำรวมในศีล รู้ความจริงนี้แล้ว

พึงรีบชำระทางอันจะนำไปสู่นิพพาน^{๑๓๕}

ซึ่งในขณะนั้นพระพุทธองค์ได้สอนเรื่องราวตามความเป็นจริงกับนางนั่นเอง^{๑๓๖}

เมื่อนางได้ฟังพระดำรัสของพระพุทธองค์แล้วก็บรรลुโสดาปัตติผล กราบทูลขอบวช และหลังจากที่นางบวชแล้ว วันหนึ่ง พระปฏาจาราเถรีกำลังเอาหม้อมาตักน้ำล้างเท้า เมื่อเทน้ำลง เห็นน้ำไหลไปได้หน่อยหนึ่งแล้วขาดหายไป ครั้งที่ ๒ น้ำที่เทลง ไหลไปได้ไกลกว่าครั้งที่ ๑ และครั้งที่ ๓ น้ำที่เทลง ได้ไหลไปได้ไกลกว่าครั้งที่ ๒ เพราะเหตุนี้ พระเถรีถือเอาน้ำนั้นเองเป็นอารมณ์ กำหนดวชิ ๓ แล้ว คิดว่า สัตว์ทั้งหลายตายในปฐมวชิก็มี เปรียบเหมือนน้ำที่รดครั้งแรก ตายในมัชฌิมวชิก็มี เปรียบเหมือนน้ำที่รดครั้งที่ ๒ และที่ไปไกลกว่าครั้งแรก ตายในวชิปัจฉิมวชิก็มี เปรียบเหมือนน้ำที่รดครั้งที่ ๓ ซึ่งไปได้ไกลกว่าครั้งที่ ๒ นั้นเสียอีก

พระพุทธองค์ทรงทราบความเป็นไปของพระปฏาจาราเถรีแล้ว ทรงแผ่รัศมีไปเป็นดังประทับยืนอยู่เฉพาะหน้า ทั้งยังได้ทรงตรัสพระคาถาแก่พระเถรี ดังปรากฏในพระไตรปิฎกว่า

ผู้เห็นความเกิดและความดับ แม้มีชีวิตอยู่เพียงวันเดียว

ประเสริฐกว่าผู้ไม่เห็นความเกิดและความดับ (ของชั้น ๕)

ที่มีชีวิตอยู่ตั้ง ๑๐๐ ปี^{๑๓๗}

เมื่อบวชเป็นภิกษุณีได้ไม่นานก็บรรลุอรหัตตผล เป็นผู้มีความชำนาญในฤทธิ์ ในทิพพโสตธาตุ และเจโตปริยญาณ ทั้งยังศึกษาพระวินัยในสำนักของพระพุทธองค์ สามารถกล่าวอธิบายพระวินัยทั้งปวงได้อย่างละเอียดลึกซึ้งตามความเป็นจริง พระพุทธองค์ทรงพอพระทัยในคุณสมบัตินั้น และยังทรงแต่งตั้งพระเถรีไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะว่า พระปฏาจาราเถรีเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายผู้ทรงพระวินัย^{๑๓๘} นอกจากนี้ พระเถรียังได้บรรลุวิชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษคือ ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ เห็นแจ้งตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า

^{๑๓๕} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๔๘/๑๒๒.

^{๑๓๖} G.P. Malalasakera, Dictionary of Pali Proper Names, p.113.

^{๑๓๗} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๑๓/๖๕.

^{๑๓๘} พ.ธ. (ไทย) ๓๓/๕๐๖/๔๕๔.

ต่อมาพระปฎาจารย์เถรีได้เป็นครูผู้มีชื่อเสียง มีสตรีจำนวนมากมาที่มีความโศกเศร้าในชีวิต ไปฟังคำแนะนำเพื่อชี้แนะแนวทางและคำปลอบโยนจากพระเถรี^{๑๓๙}

๒.๔.๒.๓ การสอนกรรมฐาน

หลังจากที่พระปฎาจารย์เถรีบรรลุอรหัตผลแล้ว พิจารณาทบทวนถึงข้อปฏิบัติของตนและการบังเกิดขึ้นของมรรคผลเบื้องสูง ในความเป็นผู้มีศีลบริสุทธิ์ ปราศจากความเพียร ไม่เกียจคร้าน ทั้งยังฝึกจิตให้ตั้งมั่น ปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธองค์คือ การเจริญวิปัสสนากรรมฐาน หลุดพ้นจากกิเลสทั้งหลาย เข้าสู่พระนิพพาน ทั้งนี้พระเถรีได้กล่าวคาถาในพระไตรปิฎกตอนหนึ่งว่า

มาณพทั้งหลายใช้ไถ ไถนา หว่านเมล็ดพืชลงบนแผ่นดิน
ได้ทรัพย์มาเลี้ยงดูบุตรและภรรยา
เรามีศีลสมบูรณ์ ทำตามคำสั่งสอนของพระศาสดา
ไม่เกียจคร้าน ไม่ฟุ้งซ่าน ไฉนจะไม่บรรลุนิพพานเล่า
เราล้างเท้า เห็นน้ำล้างเท้าไหลจากที่ตอนมาสู่ที่ลุ่ม
ใสใจนิมิตในน้ำ
แต่นั้น เราตั้งใจไว้มั่นคง ดุจม้าอาชาไนยที่ดี
ลำดับนั้น ถือประทีปเข้าไปยังวิหาร ตรวจดูที่นอน ขึ้นนั่งบนเตียง
ต่อแต่นั้น ถือลูกตาล(ปิดประตูลงกลอน) หมุนไส้ประทีปลง
ความหลุดพ้นทางใจก็ได้มี
เหมือนประทีปติดโพลงแล้วดับลง^{๑๔๐}

พระปฎาจารย์เถรีมีความสามารถในการสอนธรรมรูปหนึ่ง จะเห็นได้จากการที่สตรี ๓๐ คน ได้ฟังธรรมในสำนักของพระเถรีเกิดความศรัทธา จึงพากันออกบวชเป็นภิกษุณี มีศีลบริสุทธิ์ อยู่บำเพ็ญวัตรปฏิบัติอยู่ในสำนักของท่านเอง ซึ่งต่อมาพระเถรี ๓๐ รูป เช่น พระอุตตราเถรี พระจันทาเถรี พระปัญจสทนต์เถรี เป็นต้น^{๑๔๑} บรรลุอรหัตผล วันหนึ่งพระปฎาจารย์เถรีให้โอวาทแก่ภิกษุณีเหล่านั้น ได้กล่าว ๒ คาถา โดยมีรายละเอียดที่ปรากฏในพระไตรปิฎกว่า

มาณพทั้งหลายถือสาจด้าข้าว
ได้ทรัพย์มาเลี้ยงดูบุตรและภรรยา
ท่านทั้งหลายจงทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า

^{๑๓๙} G.P. Malalasakera, Dictionary of Pali Proper Names, p.113.

^{๑๔๐} ชุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๑๑๒-๑๑๖/๕๗๔.

^{๑๔๑} นาริรัตน์ อ.พิพัฒน์, เส้นทางบรรลุมรรค ภิกษุณี-แม่ชี จากสมัยพุทธกาลถึงปัจจุบัน, หน้า ๓๓.

ที่บุคคลกระทำแล้วไม่เดือดร้อนในภายหลัง

จงรีบล้างเท้า แล้วนั่ง ณ ที่สมควรเถิด

จงประกอบความสงบใจเนืองๆ

กระทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเถิด

ภิกษุณีเหล่านั้นฟังคำสั่งสอนของปฐาจารย์เถรีนั้นแล้ว

ล้างเท้าเข้าไปนั่ง ณ ที่สมควร ได้ประกอบความสงบใจเนืองๆ

กระทำตามคำสอนของพระพุทธเจ้า

ในปฐมยามแห่งราตรี พวกภริยาก็พากันได้

ในมัชฌิมยามแห่งราตรี ข้าราชการก็พากันให้หมดจดได้

ในปัจฉิมยามแห่งราตรี ทำลายกองแห่งความมืดได้

ภิกษุณีเหล่านั้น พากันลุกขึ้นกราบเท้าพระเถรีพร้อมกับกล่าวว่า

พวกเราทำตามคำสอนของท่านแล้ว จะอยู่แวดล้อมท่าน

เหมือนเทวดาชั้นดาวดึงส์แวดล้อมท้าวสักกะผู้ชนะในสงคราม

พวกเราได้บรรลุมรรค ๓ แล้ว เป็นผู้ไม่มีอาสวะ^{๑๔๒}

คำสั่งสอน คือคำโอวาทของพระเถรีนั้น เป็นคำสอนให้ละกิเลสทั้งหลาย ซึ่งในคานานั้นกล่าวไว้ว่า คนเหล่านี้ถือสาทุกาข้าวเปลือก ทำงานตำข้าวในครกของคนอื่นๆ เพื่อเลี้ยงชีพ ทำงานต่างๆ เช่นนี้ เพื่อรวบรวมทรัพย์เลี้ยงดูบุตรภริยา เป็นงานต่ำ เป็นงานของปุถุชน เป็นทุกข์ และไม่ประกอบด้วยประโยชน์ เพราะฉะนั้น ควรละเว้นงานเนิ่นช้าที่ประกอบด้วยความเศร้าหมองเช่นนั้นเสีย แล้วทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า กล่าวคือ ไตรสิกขา พระเถรีกล่าวเหตุในเรื่องนี้ว่า คำสอนใดที่ทำแล้วไม่ต้องเดือดร้อนตามมามากภายหลังทั้งในปัจจุบันและอนาคต

เหตุที่ความสุขในการนั่งและการได้อุตุสัปบายะ จะมีแก่ผู้ล้างเท้าและล้างหน้า แล้วนั่งในที่สมควรส่วนหนึ่งคือในโอกาสที่สงัด แล้วผู้จิตของตนไว้ในอารมณ์ ๓๘ เฉพาะอารมณ์ที่ชอบใจอย่างใดอย่างหนึ่ง พร้อมทำใจให้สงบ เจริญกรรมฐานมีสัจจะ ๔ เป็นอารมณ์ด้วยจิตที่ตั้งมั่น

ภิกษุณีเหล่านั้นทำไว้ในใจตามที่รับไว้แล้ว อยู่ในโอวาทของพระเถรี ได้ทำกรรมฐานแล้ว บอกคุณวิเศษที่ตนบรรลุหรือที่ตนบรรลุพร้อมปฏิสัมภิทา^{๑๔๓}

ต่อมา พระปฐาจารย์เถรีได้แสดงธรรมให้สตรีขอทานคนหนึ่งชื่อจันทา เทียวขอทานอยู่ถึง ๗ ปี วันหนึ่งนางได้ไปยังสถานที่ที่พระปฐาจารย์เถรีแจกจ่ายข้าว ภิกษุณีทั้งหลายเห็นนางนั้นมีทุกข์ จึง

^{๑๔๒} พุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๑๑๗-๑๒๑/๕๗๔-๕๗๕.

^{๑๔๓} ตูรายละเอียดยใน พุ.เถรี.อ.(ไทย) ๒/๔/๑๙๙-๒๐๑.

เกิดความสงสาร ช่วยสงเคราะห์ด้วยถ้อยคำอ่อนโยน แล้วให้ทานอาหารจนอิ่มทุกมื้อ จนนางเกิดความเลื่อมใส จึงเข้าไปขอให้พระเถรีบวชให้ เมื่อบวชแล้วได้ฟังและปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระเถรีบำเพ็ญวิปัสสนากรรมฐาน ไม่นานนักพระจันทาเถรีก็บรรลุอรหัตตผลพร้อมด้วยปฏิสัมภิทา ๔ ดังรายละเอียดที่ปรากฏในพระไตรปิฎกดังนี้

เมื่อก่อน เราเป็นคนซึ้งใจ และเป็นหญิงหม้ายไม่มีบุตร
ปราศจากญาติมิตร ไม่ได้ความบริบูรณ์ด้วยอาหารและผ้า
ถือภาชนะและไม้เท้า เทียวขอทานจากตระกูลหนึ่งไปยังตระกูลหนึ่ง
ถูกความหนาวและความร้อนเบียดเบียน เทียวขอทานอยู่ถึง ๗ ปี
ต่อมาภายหลัง ได้พบปฎาจารย์ภิกษุณีผู้ได้ข่าวและน้ำอยู่เป็น
ประจำ จึงเข้าไปขอบวชเป็นบรรพชิต
และพระปฎาจารย์ภิกษุณีนั่นก็ได้กรุณาบวชให้เรา
ต่อมาท่านก็สั่งสอนเราให้ประกอบในประโยชน์อย่างยิ่ง
เราฟังคำของท่านแล้วได้ทำตามคำสอน
โอวาทของพระแม่เจ้าไม่เป็นโมฆะ
เราได้บรรลุวิชา ๓ แล้ว เป็นผู้ไม่มีอาสวะ^{๑๔๔}

ครั้งต่อมา พระปฎาจารย์เถรีได้กล่าวอบรมสตรี ๕๐๐ คน ต่างวาระกัน ที่พากันออกบวช เพราะเมื่ออยู่ครองเรือน มีบุตรก็ตายหมด เกิดความเศร้าโศกเสียใจ จึงเข้าไปหาพระปฎาจารย์เถรีแล้ว บอกเหตุแห่งความเศร้าโศกของตน พระเถรีได้ให้โอวาทธรรมแก่สตรีเหล่านั้นว่า

ท่านไม่รู้ทางของสัตว์ใดผู้มาแล้วหรือไปแล้ว
เหตุไฉน ท่านจึงร้องให้ถึงสัตว์ที่มาแล้วนั้นว่า บุตรของเรา
ถึงท่านจะรู้ทางของเขาผู้มาแล้วหรือไปแล้ว
ก็ไม่ควรเศร้าโศกถึงเขาเลย
เพราะว่าสัตว์ทั้งหลายย่อมมีอย่างนี้เป็นธรรมดา
สัตว์ผู้ใครๆ มิได้เชื้อเชิญก็มาจากปรโลกนั้น
ใครๆ ยังมิได้อนุญาตก็ไปจากโลกนี้
เขามาจากที่ไหนกันแน่นอน อยู่ได้ ๒-๓ วัน
แล้วก็ไปจากภพนี้สู่ภพอื่นก็มี จากภพนั้นไปสู่ภพอื่นก็มี
เขาจะไปแล้ว จะท่องเที่ยวไปโดยรูปร่างของมนุษย์

^{๑๔๔} พุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๑๒๒-๑๒๖/๕๗๕.

เขามาอย่างใด ก็ไปอย่างนั้น
ในเพราะเหตุนั้นจะร่ำให้ไปทำไม^{๑๔๕}

หลังจากที่หญิงเหล่านั้นได้ฟังโอวาทธรรม อันนับว่าเป็นอารมณ์ของกรรมฐานจากพระเถรี แล้ว ได้เกิดศรัทธาจึงพากันบวชในสำนักของพระเถรี เมื่อบวชแล้วบำเพ็ญวิปัสสนากรรมฐาน ไม่นาน นักก็บรรลุอรหัตตผลพร้อมปฏิสัมภิทา ๔ พระเถรีทั้ง ๕๐๐ รูปเหล่านั้น ได้พิจารณาถึงข้อปฏิบัติของตน ทั้งตั้งอยู่ในโอวาทของพระปฐาจารย์เถรี โดยที่ละรูปได้กล่าวคาถาตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎกว่า

ท่านได้บรรเทาความโศกถึงบุตรของดิฉันซึ่งถูกความโศกครอบงำ
นับว่าได้ช่วยถอนลูกศรคือความโศกที่เห็นได้ยาก
ซึ่งเสียบที่หทัยของดิฉันขึ้นแล้วหนอ
วันนี้ ดิฉันช่วยถอนลูกศรคือความโศกขึ้นได้แล้ว
หายอยาก ดับสนิทแล้ว
ขอถึงพระมุณีพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ว่าเป็นที่พึ่งที่ระลึก^{๑๔๖}

การสอนกรรมฐานของพระปฐาจารย์เถรี ปรากฏชัดเจนคือท่านสอนจากประสบการณ์ของท่าน คือ นำน้ำมาเป็นอารมณ์ จากนั้นจึงให้เจริญวิปัสสนากรรมฐาน จึงปรากฏว่ามีผู้มาฟังธรรมแล้ว เกิดศรัทธา ออกบวชและปฏิบัติอยู่กับท่านได้บรรลุพระอรหัตตผลเป็นจำนวนมาก

๒.๔.๓ บทบาทการสอนกรรมฐานของพระธรรมทินนาเถรี

พระธรรมทินนาเถรี เป็นสตรีจากตระกูลเศรษฐี มีรูปโฉมงาม เดิมเป็นภรรยาของวิสาขเศรษฐีแห่งเมืองราชคฤห์ ในแคว้นมคธ ต่อมาได้ขออนุญาตสามีบวช เนื่องจากมีความสนใจในธรรมะ เพราะสามีได้ไปฟังธรรมจากพระพุทธรองค์แล้วบรรลุอนาคามีผลจึงได้บอกเลิกปฏิบัติกิจแห่งสามี ทำให้นางเกิดความสนใจปรารถนาจะบรรลุธรรมในพระพุทธรศาสนาบ้าง เมื่อบวชแล้วได้เรียนกรรมฐาน ๒-๓ วัน ได้ปลีกตัวไปปฏิบัติที่อาวาสใกล้บ้าน พิจารณาทุกขในสังขาร ไม่นานวันก็บรรลุเป็นพระอรหันต์ ต่อมาได้รับการยกย่องจากพระพุทธรองค์ให้เป็นผู้เลิศในด้านธรรมกถึก คือแสดงธรรมได้ยอดเยี่ยมกว่าภิกษุณีใดในพระพุทธรศาสนา

บทบาทในการสอนกรรมฐานของท่านปรากฏเด่นชัด เมื่อวิสาขเศรษฐีได้ทราบข่าวว่าพระเถรีเดินทางกลับมาบ้านเกิด และได้เข้าไปถามปัญหาธรรมะที่ละเอียดลึกซึ้ง กล่าวด้วยเรื่องสัปดาห์หรืออุปาทานชั้น ๕ มรรคมิ้องค์ ๘ ชั้น ๓ สมบัติและสังขาร สัญญาเวทยิตนิโรธ และเวทนา ซึ่งล้วน

^{๑๔๕} ขุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๑๒๗-๑๓๐/๕๗๖.

^{๑๔๖} ขุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๑๓๑-๑๓๒/๕๗๖.

เป็นธรรมที่เป็นอารมณ์ของกรรมฐาน ด้วยความอาภาย ทำให้อาสาชเรษฐิ์เกิดความชื่นชมยินดี ได้ไปเข้าเฝ้าพระบรมศาสดาตรัสชมเชยพระเถรีกับพระพุททองค์ พระพุททองค์ได้ทรงรับรองการตอบปัญหาของพระเถรีว่าเท่ากับพระสัพพัญญุตญาณ คือมีภูมิรู้เท่ากับพระองค์

บทบาทในการแสดงกรรมฐานของพระธรรมทินนาเถรี ที่ปรากฏในพระคัมภีร์แม้มีเพียงเดียว แต่ได้แสดงให้เห็นความสามารถในการสอนธรรมที่ลึกซึ้งของพระเถรีหลากหลายหมวดธรรม ที่ได้แสดงบทบาทของท่านในฐานะพุทธสาวิกาให้ปรากฏ ด้วยเหตุปัจจัยที่ผู้วิจัยสรุปได้ ๓ ประการ คือ ๑.ท่านเป็นผู้บรรลุดรรมขั้นสูง ๒.เป็นภิกษุณีที่มีความกล้าหาญ ๓.มีวิธีการถ่ายทอดเป็นที่ยกย่อง

ต่อไปนี้ผู้วิจัยจะได้นำเสนอประวัติชีวิตและความเป็นมาของพระธรรมทินนาเถรี โดยสังเขป

๒.๔.๓.๑ ความเป็นมา

สมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ นางธรรมทินนาเกิดในกรุงหงสวดี เป็นผู้มีความปัญญาสำรวมอยู่ในศีล มีอาชีวะเป็นลูกจ้าง^{๑๔๗} วันหนึ่งได้เห็นพระสุชาตเถระ เป็นพระอัครสาวกของพระพุทธเจ้า ออกบิณฑบาตร ขณะนั้นนางกำลังหาน้ำ ถือน้ำดื่มอยู่ เมื่อเห็นพระเถระแล้วเกิดความเลื่อมใส ได้ถวายขนมด้วยมือของตนเอง พระเถระรับแล้วนั่งฉัน ณ ที่ตรงนั้น แต่นางได้นิมนต์พระองค์ให้ไปฉันภัตตาหารที่บ้าน เมื่อนายจ้างทราบดังนั้น เกิดความยินดี ได้ส่งนางมาเป็นสะใภ้

วันหนึ่งนางได้ไปกราบพระพุทธเจ้าพร้อมกับแม่สามี ในครั้งนั้นพระพุทธองค์ทรงประกาศแต่งตั้งภิกษุณีผู้เป็นธรรมกถิกรูปหนึ่งไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ เมื่อนางได้ฟังแล้วมีความยินดีปรารถนาในตำแหน่งนั้น ได้กราบทูลนิมนต์พระพุทธเจ้าพร้อมพระสงฆ์สาวกเพื่อรับมหาทาน และพระพุทธองค์ทรงตรัสถึงผลตามความปรารถนาของนางนั้น จะสำเร็จในสมัยพระพุทธเจ้ามีพระนามว่าโคดม สตรีผู้นี้จะมีชื่อว่า ธรรมทินนา^{๑๔๘} เป็นธรรมทายาท เป็นสาวิกาของพระพุทธองค์ นางได้ฟังแล้วมีความยินดี ทำกุศลตลอดชีวิต

ในสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าปุสสะ นางเกิดเป็นหญิงรับใช้ ได้รับแต่งตั้งให้ดูแลเรื่องทานของพี่น้องต่างมารดาของพระพุทธเจ้า เมื่อสามีสั่งนางให้ทานเพียง ๑ ส่วน แต่นางได้ให้ถึง ๒ ส่วน ไม่เคยให้ทานลดลงเลย^{๑๔๙}

^{๑๔๗} ชุ.อป. (ไทย) ๓๓/๙๖/๔๖๘.

^{๑๔๘} ชุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๐๖/๔๖๙.

^{๑๔๙} G.P. Malalasakera, Dictionary of Pali Proper Names, p.1143.

ต่อมาในสมัยของพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ นางได้เกิดเป็นธิดาคนที่ ๖ ของพระเจ้ากาสิพระนามว่ากิกิ กษัตริย์แห่งกรุงพาราณสี พระองค์ทรงเป็นอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้า มีพระนามว่าสุธรรมา^{๑๕๐} วันหนึ่งได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าแล้วเกิดความศรัทธา ต้องการออกบวช พระบิดาไม่ทรงอนุญาต แต่พระนางและพี่น้องทั้งหมดไม่เกียจคร้าน มีความสุข ขวนกันประพฤติพรหมจรรย์ในขณะที่ยังเป็นพระกุมารอยู่ถึง ๒๐,๐๐๐ ปี เป็นผู้ยินดีในการบำรุงพระพุทธเจ้า^{๑๕๑}

พระราชธิดาทั้ง ๗ พระองค์ คือ (๑) พระนางสมณี (๒) พระนางสมณคุดตา (๓) พระนางภิกษุณี (๔) พระนางภิกษุทาสิกา (๕) พระนางธรรมา (๖) พระนางสุธรรมา (๗) พระนางสังฆทาสิกา

ทั้งนี้ในชาติสุดท้ายได้มาเป็น (๑) พระเขมาเถรี (๒) พระอุบลวรรณาเถรี (๓) พระปฐาจาราเถรี (๔) พระกุนทลเกสีเถรี (๕) พระธรรมทินนาเถรี (๖) พระกีสาคโคตมีเถรี และ (๗) นางวิสาขมหาอุบาสิกา ตามลำดับ

ในพระชาติสุดท้าย สมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าโคดม นางธรรมทินนาเกิดเป็นลูกเศรษฐีในกรุงราชคฤห์ มีรูปงาม เพียบพร้อมไปด้วยความสุข เมื่อเจริญวัยแล้วแต่งงานเป็นภรรยาของวิสาขเศรษฐี ซึ่งเป็นผู้มีปัญญาดี^{๑๕๒}

๒.๔.๓.๒ การศึกษาธรรม

วันหนึ่ง วิสาขเศรษฐีผู้เป็นสามีได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าแล้วบรรลุอนุคามิผล^{๑๕๓} ในวันนั้นเมื่อเดินทางกลับไปถึงเรือน ท่านมีอาการที่ต่างจากวันก่อน คือไม่ยิ้มแย้มเล่นหัวอย่างเดิม แต่กลายเป็นคนมีอาการสงบ นางธรรมทินนาได้แอบมองอยู่ที่หน้าต่าง ทำให้ได้เห็นว่าสามีกำลังกลับมา ก็ทำความยิ้มแย้มต้อนรับเหมือนทุกวันที่ผ่านมา แต่ในวันนั้นสามีไม่มองนางเลย นางจึงไปรอรับที่บันได เมื่อเดินขึ้นบันไดก็ไม่จับมือของนางที่ยื่นมาให้จับทั้งไม่ได้พูดอะไรด้วย นางจึงสงสัยว่าเกิดอะไรขึ้นกับสามี แม้เมื่อตอนรับประทานอาหารก็นั่งรับประทานอย่างสงบคนเดียว และเมื่อถึงเวลานอนก็ไม่ยอมเข้านอนห้องที่เคยนอนกับภรรยา แต่สั่งให้คนรับใช้จัดห้องอื่นให้ตนนอน นางคิดว่าตนเองคงกระทำความผิดอันใด สามีจึงไม่เหมือนคนเก่า กลับนิ่งเฉยไม่ยอมพูดด้วยและไม่ยอมนอนร่วมห้องกับ

^{๑๕๐} ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๑๑/๔๗๐.

^{๑๕๑} ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๑๓/๔๗๐.

^{๑๕๒} ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๑๔/๔๗๑.

^{๑๕๓} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๘/๒๙๑.

นาง^{๑๕๔} จึงตัดสินใจเข้าไปถาม สามเณรได้ว่ากับนางว่า ชื่อว่าโลกุตตรธรรมนี้เป็นภาระหนัก ไม่พึงเปิดเผย แต่ถ้าตนไม่บอกกับภรรยา หัวใจนางอาจจะแตกตายในที่นี้ก็เป็นได้ เพื่อเป็นการอนุเคราะห์กับนาง สามเณรจึงบอกไปว่า ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป ตนจะไม่ถูกต้องกายกับผู้หญิงและไม่ทำความโลเลในอาหาร ตนนั้นได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธองค์แล้วได้บรรลุอันโลกุตตรธรรม รู้แจ้งแทงตลอดในธรรม ผู้ที่บรรลุโลกุตตรธรรมแล้ว ย่อมไม่กระทำแบบโลกๆ อย่างที่เคยกระทำมาก่อน หากนางต้องการทรัพย์ทั้งหมดก็จงรับไป หรือนำทรัพย์เหล่านี้กลับไปสู่ตระกูลของนางก็ได้^{๑๕๕} หรือถ้านางต้องการมีสามีใหม่ ตนก็จะตั้งนางไว้ในตำแหน่งเป็นน้องสาวหรือเป็นลูกสาว ทั้งจะยกนางให้ชายนั้นเลี้ยงดู ส่วนตนจะขอเลี้ยงชีพเพียงก้อนข้าวที่นางให้เท่านั้น

นางคิดว่าปกติแล้วผู้ชายจะไม่มีใครพูดแบบนี้ เขาจะต้องรู้แจ้งในโลกุตตรธรรมเป็นแน่ แต่จะมีเพียงผู้ชายที่รู้แจ้งแห่งธรรมได้เท่านั้นเองหรือ อันผู้หญิงเองก็สามารถรู้แจ้งแห่งธรรมได้เหมือนกัน นางจึงพูดกับสามเณรว่า อันธรรมนั้นมีผู้ชายเท่านั้นหรือที่พึงได้ แม้เป็นผู้หญิงก็สามารถเข้าถึงธรรมได้ สามเณรจึงตอบไปว่า ผู้ที่เป็นนักปฏิบัติย่อมเป็นทายาทของธรรมนั้น ผู้ที่มีอุปนิสัยก็ย่อมได้รับธรรมนั้น^{๑๕๖} เมื่อนางได้ฟังจึงขออนุญาตสามเณรออกบวช สามเณรยินยอมพร้อมเอาวาทของนางไปส่งยังสำนักของภิกษุณี เมื่อนางบวชแล้วได้มีชื่อว่าธรรมทินนาเถรี^{๑๕๗} เรียนกรรมฐานอยู่ในสำนักภิกษุณีนั่น ๒-๓ วัน ต้องการจะอยู่อย่างวิเวก พวกภิกษุณีจึงพาพระเถรีไปยังอาวาสใกล้บ้าน เพราะเหตุที่พระเถรีนั้นเคยพิจารณาสังขารอันทุกข์บีบคั้นแล้วในอดีตกาล^{๑๕๘}

พระเถรีอยู่ในที่นั้นได้ไม่นานก็บรรลุอรหัตผล^{๑๕๙} เป็นผู้มีความชำนาญในฤทธิ์ ในทิพพ โสตราวุธและในเจโตปริยญาณ บรรลุนิพพาน ๓ พร้อมคุณพิเศษคือ ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญา ๖ ตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า^{๑๖๐}

^{๑๕๔} สถาบันสันติธรรม, พุทธสาวิกาในสมัยพุทธกาล ๔๐ ภิกษุณีพระอรหันต์, หน้า ๗๒.

^{๑๕๕} พุ.เถรี.อ. (ไทย) ๕๔/๑๒/๓๐.

^{๑๕๖} นาริรัตน์ อ.พิพัฒน์, เส้นทางบรรลุดรรม ภิกษุณี-แม่ชี จากสมัยพุทธกาลถึงปัจจุบัน, หน้า ๖๕.

^{๑๕๗} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๘/๒๙๒.

^{๑๕๘} พุ.เถรี.อ. (ไทย) ๕๔/๑๒/๓๐-๓๑.

^{๑๕๙} พุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๒๐/๔๗๑.

^{๑๖๐} พุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๒๖-๑๓๐/๔๗๒.

๒.๔.๓.๓ การสอนกรรมฐาน

เมื่อบรรลุประชาสัจแล้ว พระธรรมทินนาเถรีคิดว่าใจของตนนั้นหมดกิเลสแล้ว ถ้าอยู่ที่นี้ จะทำประโยชน์อะไรได้และพวกญาติของตนก็จะได้บุญด้วย พระเถรีจึงกลับไปกรุงราชคฤห์อย่างเดิมอีก เพื่อเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าพร้อมกับภิกษุณีทั้งหลาย^{๑๖๑}

พระธรรมทินนาเถรีรับพุทธโอวาทจากพระพุทธองค์ ได้กล่าวคาถาตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎกตอนหนึ่งว่า

ผู้ที่เกิดฉันทะมีอัตภาพสุดท้ายก็พึงสัมผัสนิพพานด้วยใจ
มีจิตไม่ปฏิบัติในกามทั้งหลาย
บัณฑิตเรียกว่า ผู้มีกระแสในเบื้องบน^{๑๖๒}

ฝ่ายวิสาขอุบาสกเมื่อทราบข่าวพระเถรีมาแล้ว ได้เข้าไปหาแล้วถามปัญหาธรรมะที่ละเอียดลึกซึ้ง พระเถรีตอบคำถามทั้งหมดได้อย่างง่ายดายเหมือนตัดก้านบัวด้วยมีดอันคมกริบ ซึ่งคำถามและคำตอบนั้นอยู่ในจุฬาทัลลสูตร^{๑๖๓} เป็นการสนทนาธรรมที่ทำให้เกิดปัญญา สุตระเล็ก^{๑๖๔} ว่าด้วยเรื่องของ

- ๑.) สักกายทิฏฐิ
- ๒.) มรรคมิองค์ ๘ กับขันธ ๓
- ๓.) สมาธิและสังขาร
- ๔.) สัญญาเวทิตินิโรธ
- ๕.) เวทนา

ต่อจากนั้น วิสาขอุบาสกได้ชื่นชมในคำตอบของพระเถรี แล้วได้เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ทักท้วงเรื่องที่ยึดสนทนากับพระเถรีให้ทรงทราบทุกประการ เมื่อวิสาขอุบาสกกราบทูลอย่างนี้แล้ว พระพุทธองค์ทรงรับรองว่าการตอบปัญหาเทียบเท่ากับพระสัพพัญญุตญาณ และทรงยกย่องพระเถรีว่าเป็นบัณฑิต เป็นผู้ปัญญามาก เป็นผู้มีพระสรวรค์ในการแสดงธรรม^{๑๖๕} และทรง

^{๑๖๑} พุ.เถรี.อ. (ไทย) ๕๔/๑๒/๓๕.

^{๑๖๒} พุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๑๒/๕๕๕.

^{๑๖๓} G.P. Malalasakera, Dictionary of Pali Proper Names, p.1143.

^{๑๖๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔/๕๐๐-๕๐๘.

^{๑๖๕} G.P. Malalasakera, Dictionary of Pali Proper Names, p.1142.

แต่งตั้งพระธรรมทินนาเถรีไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะว่า เป็นภิกษุณีผู้เลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายผู้เป็นพระ
ธรรมกถึก^{๑๖๖} และพระพุทธองค์ได้ทรงตรัสพระคาถาแก้ววิชาอุบาสก ในพระไตรปิฎกว่า

ผู้ใดไม่มีกิเลสเครื่องกังวล
ทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต
เราเรียกผู้นั้นซึ่งเป็นผู้ไม่มีกิเลสเครื่องกังวล
หมดความยึดมั่นถือมั่นว่า พราหมณ์^{๑๖๗}

พระธรรมทินนาเถรีแสดงธรรมแก้ววิชาอุบาสกอดีตสามิ คำถามและคำตอบนั้นอยู่ใน ‘จูฬ
เวทัลลสูตร’ เป็นการสนทนาธรรมที่ทำให้เกิดปัญญา สูตรเล็ก ที่ว่าด้วยเรื่องของสักกายะหรือ
อุปาทานชั้น ๕, มรรคมงคล ๘ กับชั้น ๓ ประการ, สมาธิและสังขาร, สัญญาเวทยิตนิโรธ และ
เวทนา ๓ ประการ

๒.๔.๔ บทบาทการสอนกรรมฐานของนางชุชชุดราอุบาสิกา

นางชุชชุดราอุบาสิกา เป็นสตรีจากครอบครัวมั่งคั่งในเรือนของโฆสกเศรษฐี ในเมือง
โกสัมพี นางมีชื่อจริงว่า นางอุตตรา แต่ด้วยเป็นผู้มีร่างกายค่อม คนจึงเรียกว่า นางชุชชุดรา ซึ่ง
แปลว่า นางอุตตรากายค่อม ต่อมาเมื่อเศรษฐีรับนางสาวงามดีซึ่งเป็นธิดาของเพื่อนที่เสียชีวิตมาเป็น
ธิดาบุญธรรม นางจึงได้มีหน้าที่เป็นคนรับใช้ของนางสาวงามดี ครั้นต่อมานางสาวงามดีได้รับสถาปนา
เป็นอัครมเหสีของพระเจ้าอุเทน แห่งเมืองโกสัมพี นางชุชชุดราก็ดำเนินตามไปปรนนิบัติพระนางสาว
งามดีในพระราชวังด้วย วันหนึ่งพ่อค้าดอกไม้ชื่อสมณมาลาการได้ชักชวนให้ช่วยเลี้ยงดูพระสงฆ์ จึงได้
โอกาสฟังธรรมจากพระพุทธองค์ ฟังแล้วก็เข้าใจ ได้บรรลุโสดาปัตติผล เป็นเหตุให้เปลี่ยนพฤติกรรม
เลิกยกยอกทรัพย์ของพระอัครมเหสี ทำให้พระมเหสีสังเกตเห็นความผิดปกติและได้ถามหาความจริง
และพระองค์ได้ขอให้นางชุชชุดราแสดงธรรมให้พระองค์และสตรีในตำหนักทั้งหมดได้ฟัง นางชุ
ชุดราได้แสดงธรรมที่ตนได้ฟังมาจากพระพุทธองค์และจดจำไว้ได้ทั้งหมดแก่พระอัครมเหสีพร้อมด้วย
บริวาร ทำให้พระอัครมเหสีและบริวารทั้งหมดได้บรรลุโสดาปัตติผล และได้ยกสถานภาพของนางชุ
ชุดราให้เป็นอาจารย์ผู้สอนธรรม และมีให้ทำงานรับใช้อีก ต่อมาได้รับการยกย่องจากพระพุทธองค์ให้
เป็นผู้เลิศในด้านพหูสูตร คือมีความรู้มาก ยิ่งกว่าอุบาสิกาใดในพระพุทธศาสนา

บทบาทในการสอนกรรมฐานของท่านปรากฏเด่นชัด หลังจากได้บรรลุธรรมแล้ว และได้
แสดงธรรมถวายพระอัครมเหสีสาวงามดีและบริวาร นางได้เรียนพระสูตรที่ชื่อว่าอิติวุตตะกะ จากพระ

^{๑๖๖} ชุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๒๒/๔๗๑.

^{๑๖๗} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๔๒๑/๑๖๗.

พุทธองค์ ซึ่งมีเนื้อหาหลักซึ่งและว่าด้วยวิชา ๒ คือ สมถะและวิปัสสนา อันเป็นองค์กรรมฐาน และได้สอนแก่พระอัครมเหสีและบริวาร ก่อให้เกิดความโสมนัสยินดีในธรรม ทั้งพระพุทธรองค์ก็ได้ทรงรับรองภูมิรู้ภูมิธรรมของนางชุชุตตราอุบาสิกาด้วย

บทบาทในการแสดงกรรมฐานของพระธรรมทินนาเถรี ที่ปรากฏในพระคัมภีร์ ได้แสดงให้เห็นความสามารถในการจดจำคำสอนของพระพุทธรองค์ในหมวดอติวุตตะกะและสอนธรรมได้ครบถ้วน ซึ่งรวมถึงกรรมฐานตามที่ได้สดับมา นับเป็นการแสดงบทบาทของท่านในฐานะพุทธสาวิกาให้ปรากฏด้วยเหตุปัจจัยที่ผู้วิจัยสรุปได้ ๓ ประการ คือ ๑.ท่านเป็นผู้บรรลุมรรค ๒.เป็นอุบาสิกาผู้มีความจำดี ๓.มีวิธีการถ่ายทอดที่ชัดเจน

๒.๔.๔.๑ ความเป็นมา

ครั้งหนึ่งในยุคพุทธกาล สมัยที่พระพุทเธายังไม่เสด็จอุบัติขึ้น นางชุชุตตราอยู่ในพระราชวังของกษัตริย์ในกรุงพาราณสี วันหนึ่งได้พบเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่งซึ่งมีหลังค่อมเล็กน้อย นางนั้นได้ทำเลียนแบบการเดิน โดยการห่มผ้า ถือชั้นทองคำ แล้วทำหลังให้งอดูเหมือนกับค่อม แสดงอาการเที่ยวไปแบบพระปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์นั้น เพราะเหตุดังกล่าว นางได้เกิดมาในชาติสุดท้ายทำให้นางเป็นคนหลังค่อม^{๑๖๘}

ในกาลต่อมา สมัยพระพุทเธายังไม่เสด็จอุบัติขึ้น นางอยู่ในพระราชวังของกษัตริย์ในกรุงพาราณสี วันหนึ่ง พระราชาทรงนิมนต์พระปัจเจกพุทธเจ้า ๘ พระองค์ เข้ามาในพระราชวัง แล้วให้ราชบุตรรับบาตรมาบรรจุใส่ข้าวปายาสร้อน พระปัจเจกพุทธเจ้ารับบาตรกลับไปแล้วร้อนมือจนต้องผลัดเปลี่ยนมือบ่อยๆ^{๑๖๙} เมื่อนางสังเกตเห็นอาการเช่นนั้นแล้ว จึงได้ถวายเป็นกำไล (กำไลข้อมือ) ของตนจำนวน ๘ วง บริจาคไปเพื่อให้ทุกพระองค์สำหรับรองระหว่างบาตรกับมือ พระปัจเจกพุทธเจ้ารับไปแล้วได้เสด็จกลับไปสู่ภูเขื่อนันทมุลกะ กำไลที่พระปัจเจกพุทธเจ้าทุกพระองค์ทรงเก็บรักษาไว้ก็ยังมีสภาพดีอยู่ ด้วยเหตุแห่งการกระทำดังกล่าวนี้ นางจึงเป็นผู้ทรงพระไตรปิฎก มีปัญญามาก^{๑๗๐} (เพราะครุ่นคิดพิจารณาแก้ปัญหาให้พระปัจเจกพุทธเจ้า)

ต่อมาในสมัยของพระพุทเธาพระนามว่ากัสสปะ นางได้เกิดเป็นธิดาของเศรษฐีในเมืองพาราณสี ตอนเย็นวันหนึ่งมีพระเถรีรูปหนึ่งซึ่งคุ้นเคยกับนางได้ไปเยี่ยม ซึ่งในขณะนั้นนางได้ใช้ให้พระเถรีหยิบกระเช้าเครื่องประดับให้^{๑๗๑} ซึ่งพระเถรีนั้นคิดว่า ถ้าไม่หยิบให้ นางจะเกิดความ

^{๑๖๘} G.P. Malalasakera, Dictionary of Pali Proper Names, p.720.

^{๑๖๙} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๒๒๖.

^{๑๗๐} G.P. Malalasakera, Dictionary of Pali Proper Names, p.720.

^{๑๗๑} Ibid., p.720.

อาฆาต และเมื่อตายไปก็จะเกิดในนรก แต่ถ้าหยาบให้ นางจะเกิดเป็นทาสรับใช้ของคนอื่น ดังนั้นการที่นางเกิดเป็นทาสรับใช้ก็ยิ่งดีกว่าการที่ให้นางต้องตกนรก พระเถรีเอ็นดูอนุเคราะห์หยาบเครื่องประดับส่งให้นาง ด้วยผลกรรมนั้น ทำให้นางได้เป็นทาสรับใช้ของคนอื่น^{๑๗๒}

ต่อมา สมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ วันหนึ่งนางขุชชุตตราได้เข้าไปฟังธรรมเทศนาในพระวิหารของพระพุทธเจ้าในกรุงหงสวดี เห็นพระพุทธองค์ทรงแต่งตั้งอุบาสิกาคนหนึ่งไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะด้านพหูสูต นางจึงทำบุญกุศลให้ยิ่งขึ้นไปเพื่อปรารถนาในตำแหน่งนั้น

พระพุทธองค์ได้ทรงพยากรณ์ถึงในอนาคตกาลว่า นางนั้นจักได้เป็นผู้เลิศกว่าอุบาสิกาผู้เป็นพหูสูตของสมัยของพระพุทธเจ้าที่มีพระนามว่าโคตมะ^{๑๗๓}

๒.๔.๔.๒ การศึกษาธรรม

ในชาติปัจจุบัน ซึ่งเป็นชาติสุดท้าย สมัยของพระพุทธเจ้าพระนามว่าโคตม นางขุชชุตตราเกิดเป็นลูกแม่ในเรือนของเศรษฐี อยู่ในเมืองโกสิตะ^{๑๗๔} คนทั่วไปเรียกนางว่าอุตตรา ซึ่งหลังจากที่นางเกิดมาแล้วมีหลังค่อมจึงมีชื่อว่า ‘ขุชชุตตรา’^{๑๗๕} ต่อมาโฆสิตเศรษฐีได้มอบนางสามาวดีให้เป็นนมเสีของพระเจ้าอุเทน ซึ่งนางขุชชุตตราเองนั้นก็ได้ถูกยกให้ไปเป็นคนรับใช้ของพระนางสามาวดี อยู่ในราชสำนักของพระเจ้าอุเทนด้วยเช่นกัน

ทุก ๆ วันพระนางสามาวดีจะทรงใช้ให้นางขุชชุตตราไปซื้อดอกไม้ด้วยเงิน ๘ กหาปณะ แต่นางได้จ่ายเงินซื้อดอกไม้เพียง ๔ กหาปณะ และเก็บไว้เองอีก ๔ กหาปณะทุกครั้ง นางกระทำเช่นนี้ทุกวัน ซึ่งพระนางสามาวดีก็มีได้สงสัยในความประพฤติของนางเลย

วันหนึ่ง นางขุชชุตตราได้ไปซื้อดอกไม้ที่บ้านของเจ้าของสวนดอกไม้ ชื่อนายสุมน มาลาการเหมือนทุกวัน ซึ่งในวันนั้นนายสุมนได้นิมนต์พระพุทธเจ้าพร้อมพระสงฆ์ ให้มาฉันภัตตาหารที่บ้านของตน นายสุมนได้กล่าวกับนางว่าตนนั้นจักบูชาพระพุทธองค์ด้วยดอกไม้อันเลิศ จึงขอให้นางรอเพื่อคอยช่วยเหลือดูแลในการจัดภัตตาหารถวายพระพุทธองค์ เพราะจักทำให้นางพ้นจากการเป็นคนรับใช้ผู้อื่น และให้รอฟังพระธรรมก่อน^{๑๗๖} แล้วค่อยรับดอกไม้กลับไป นางตอบตกลงตามนั้น

^{๑๗๒} พุ.อิติ.อ. (ไทย) ๔๕/๑/๕๓.

^{๑๗๓} พุ.อิติ.อ. (ไทย) ๔๕/๑/๕๐.

^{๑๗๔} G.P. Malalasakera, Dictionary of Pali Proper Names, p.719.

^{๑๗๕} พุ.อิติ.อ. (ไทย) ๔๕/๑/๕๐-๕๑.

^{๑๗๖} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระธัมมปัทมฐกถาแปล ภาค ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๑๘, (นครปฐม : โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๖๖.

เมื่อพระพุทธรองค์ทรงฉันทาอาหารเรียบร้อยแล้ว ได้ทรงประทานพระธรรมเทศนา เป็นเครื่องอนุโมทนา ลำดับนั้นนางขุชุตตราตั้งใจฟังพระธรรมแล้วเกิดความเข้าใจ ทำให้นางบรรลु โสตาปัตติผล^{๑๗๗} และในวันนั้น นางได้ซื้อดอกไม้เต็มจำนวนทั้ง ๘ กหาปณะ ทำให้พระนางสามารถได้ ตรีสถามกับนางถึงดอกไม้ที่มีมากกว่าทุกวัน ซึ่งนางก็ได้ทูลเรื่องราวความจริงในสิ่งที่ตนได้กระทำไป แล้วทั้งหมดให้พระนางสามารถทรงทราบถึงการได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธรเจ้า แล้วรู้แจ้งใน พระธรรมคำสอนที่พระพุทธรองค์ทรงแสดงนั่นเอง

เมื่อพระนางสามารถได้ฟังเช่นนั้นแล้ว ก็ได้กล่าวตำหนิหรือคุกคามนางขุชุตตรา แต่อย่างใด แต่กลับกล่าวบอกกับนางว่า ขอให้ตนพร้อมด้วยสตรีที่อยู่ในตำหนักทั้งหมดนี้ได้ดื่ม น้ำ อมฤตรสที่นางได้ดื่มแล้วด้วยเถิด^{๑๗๘}

๒.๔.๔.๓ การสอนกรรมฐาน

นางขุชุตตรากราบทูลเพื่อขออาบน้ำก่อน พระนางสามารถมีรับสั่งให้นางอาบ น้ำ ด้วยน้ำหอม ๑๖ หม้อ ประทานผ้าสาฎกเนื้อดี ๒ ผืน โดยนุ่งผืนหนึ่ง อีกผืนหนึ่งให้ห่มเฉียงบ่า นั่งบน อาสนะพร้อมถือพัด แล้วเรียกสตรีที่อยู่ในตำหนักทั้งหมด ๕๐๐ คนมาแล้ว แสดงธรรมเหมือนอย่าง ที่ ตนได้ฟังมาจากพระพุทธรองค์ เมื่อสตรีทั้งหมดได้ฟังธรรมจากนางขุชุตตราแล้วก็บรรลุ โสตาปัตติ ผล^{๑๗๙} สตรีทั้งหมดให้ว้ นางขุชุตตรา ส่วนพระนางสามารถมีรับสั่งให้นางขุชุตตราไม่ต้องทำงานเป็น คนรับใช้อีกต่อไป ทั้งได้แต่งตั้งให้นางอยู่ในฐานะแห่งมารดาและเป็นอาจารย์ของสตรีเหล่านั้น^{๑๘๐} พระนางสามารถมีรับสั่งให้นางไปยังสำนักของพระพุทธรองค์ เพื่อฟังพระธรรมทุกวัน แล้วนำมาแสดง แก่พระองค์พร้อมบริวารทั้ง ๕๐๐ คนในตำหนักด้วย ซึ่งนางขุชุตตราก็ได้กระทำตามนั้น ต่อมานางได้ เป็นผู้ทรงจำพระไตรปิฎก^{๑๘๑}

ด้วยเหตุนี้ พระพุทธรองค์ทรงตั้งนางขุชุตตราไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ เป็นผู้เลิศกว่า อุบาสิกาทั้งหลายผู้เป็นพหูสูต^{๑๘๒}

นอกจากนี้ นางขุชุตตราได้ศึกษาเล่าเรียนพระสูตรที่ชื่อว่าอิติวุตตะกะ^{๑๘๓} จากพระ พุทธรองค์ในครั้งประทับอยู่ในเมืองโกสัมพี ซึ่งต่อมานางขุชุตตราได้สอนพระสูตรนี้แก่พระนางสมา วดีและสตรีทั้ง ๕๐๐ คนด้วยเช่นกัน

^{๑๗๗} G.P. Malalasakera, Dictionary of Pali Proper Names, p.719.

^{๑๗๘} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระธัมมปัทมฎกถาแปล ภาค ๗, หน้า ๖๗.

^{๑๗๙} G.P. Malalasakera, Dictionary of Pali Proper Names, p.719.

^{๑๘๐} ชุ.อิติ.อ.(ไทย) ๔๕/๑/๕๒.

^{๑๘๑} ชุ.อิติ.อ.(ไทย) ๔๕/๑/๕๔.

^{๑๘๒} อง.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๖๐/๓๒.

จากการศึกษาบทบาทในการสอนกรรมฐานของสตรีในสมัยพุทธกาล สรุปความได้ว่า ภิกษุณีและอุบาสิกาที่ผู้วิจัยได้นำมาเป็นกรณีศึกษา มีประวัติความเป็นมา วิธีการศึกษาธรรม วิธีการสอนกรรมฐานและกิตติคุณงดงามปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก แต่ผู้วิจัยได้นำมากล่าวเป็นตัวอย่างในที่นี้ เน้นเฉพาะการสอนพระกรรมฐาน เพื่อชี้ให้เห็นว่าท่านเหล่านั้นเป็นบุคคลที่มีบทบาท มีความสำคัญต่อ พระศาสนาในยุคหนึ่งอย่างยิ่ง ทำให้มีโอกาสดำรงถึงศักยภาพในการบรรลุดุธรรมและการทำงานด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของสตรีในสมัยนั้น ที่พระพุทธองค์ทรงยกย่องให้เป็นเอตทัคคะในด้านต่างๆ ไม่แพ้บุรุษ ในประวัติความเป็นมา พื้นฐานครอบครัว อาชีพ ฐานะ การศึกษาธรรม ตลอดจน การสอนพระกรรมฐาน ได้สะท้อนให้เห็นปัจจัยที่หนุนเนื่องให้เกิดภาพมิตของการดำรงชีวิต การเลือกเส้นทางชีวิต เพื่อการอุทิศตนเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่สังคมในสมัยนั้นได้เป็นอย่างดี